

TÁRSADALOM ÉS MŰVELŐDÉS A XVII. SZÁZADI APÁCÁN

A Barcaság északi szegletében fekvő Apáca Apáczai Csere János szülőfalujaként keltette fel a kutatók figyelmét. A Csere János életművére összpontosító, elsősorban irodalom- és művelődéstörténész szerzők azonban Apáca történetét csupán vázlatosan és nagyvonalakban ismertették. A történészek pedig, amennyiben a töröcsvári uradalom történetével foglalkoztak, Apácát csak mint annak részét tárgyalták. Apáca történetének alaposabb, főként a levéltári anyag ismeretén nyugvó feldolgozása értékes eredményekkel gazdagíthatja mind az irodalom- és művelődéstörténetet, mindpedig az általános történettudományt. A következőkben a Brassói Állami Levéltárban őrzött forrásanyag, valamint a rendelkezésünkre álló egyéb forrásmunkák alapján megkíséreljük felvázolni azt a gazdasági, társadalmi és művelődési környezetet, amelyből Apáczai Csere János kiemelkedett, ugyanakkor újabb adalékokkal kívánunk hozzájárulni a XVII. századi erdélyi magyar művelődés legnagyobb alakjának családtörténetéhez. A XVII. század első felének Apácáját szándékozunk bemutatni, de – amennyiben az apácai társadalom fejlődésének felvázolása megkívánta – felhasználtunk XVI. és XVIII. századi adatokat is. Dolgozatunknak nem célja sem Apáca, sem a töröcsvári uradalom teljes igényű monografikus feldolgozása, csupán a fejlődés alapvonalait kívánjuk felvázolni, amennyiben ez hozzásegíthet Apáczai Csere János életútjának jobb megismeréséhez.

Irodalom és forrásanyag

Apáca első részletes leírása Orbán Balázs klasszikus művében, a Székelyföld leírásának hatodik kötetében található.¹ Történetét külön fejezetben tárgyalja Bán Imre Apáczai Csere Jánosról szóló alapvető monográfiájában.²

További adatok a töröcsvári uradalommal foglalkozó történeti munkákban láttak napvilágot. David Prodan³, Florea Costea⁴, Titus Haşdeu és Jenica Noaghia⁵ feldolgozásaikban a töröcsvári uradalom XVI. századi számadáskönyveire támaszkodtak. Brassó város ismert forráskiadványát, a Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt első három

1. Orbán Balázs, *Székelyföld leírása*, VI. Pest, 1873.

2. Bán Imre; *Apáczai Csere János*, Bp., 1958., 9–24.

3. D. Prodan; *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI., II.* Bucureşti, 1968., 621–673.

4. Florea Costea; *Date privind strângerea censului pe domeniul Branului între anii 1561–1575*, Cumidava, III., 1969., 143–148.

5. Titus Haşdeu; *Jenica Noaghia, Domeniul cetăţii Bran în secolele XIV–XVI*, Cumidava, IV., 1970., 69–90.

6. *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen* (a továbbiakban *Quellen*), I–III., Kronstadt, 1886–1896.

az egyik részt a jobbágyok egyénileg vagy közösen használták, a másik, majorsági részt a földesúr, Apáca esetében a brassói tanács és közösség tulajdonította el. Bár Brassó közvetlen birtoklása XVIII. századi fejlődés eredménye, az urbárium leírása alapján következtethetünk a megelőző századokban a faluközösség használatában lévő nagy erdőségekre. Az 1761. évi urbárium megkülönbözteti a falu közösségi erdejét és a város által eltulajdonított tölgyerdőt: „(Incolis communiter usuari solita): 1. A Boson bértze, Sajgo, Kéntsés, Fejér buk, Darabas kö lapályja, Remete feje, Köves hegy és az Alszei Fekete hegy nevezetű bükfákból álló Erdők, az mellyekére rész szerint erdőnek, rész szerént pedig marhájokat legeltetik. 2. Jogos nevezetű bükfákból álló Tilalmas Erdő, mellyet ezen falu az Ecclesia számára tilalomban tart... Sylva Allodialis glandifera. Vagyon a plandált Városnak ezen totális Possessioja határán Szásmagyaros felől, Fel-szei, Ürmös felől pedig Al-szei nevezetén lévő két darab Czere Fákból álló erdeje, mely erdőkben épületnek való fák nem igen találtnak, hanem csak mak termő fák, mellyeken a mikoron a maknak közönséges termése vagyon, meg hizhatnak circiter 150 Sertések”.²⁴ Az apácai tölgyerdő terjedelmes és jövedelmező volt, még kétszáz évvel ezelőtt is sok makkot termett.

Az apácai határban máig élő Ország útja hely-, illetve határnév bizonyítja, hogy a Persányi hegység apácai erdőnek nevezett szakaszán haladt át a Barcaságot a belső erdélyi részekkel, Hévízzel, Köhalommal és Segesvárral összekötő főútvonal. A brassói szász krónikák alapján pontosan megállapítható az Apácán áthaladó „Országútja” vonalvezetése. Andreas Hegyes 1613 novemberében menet és jövet a Brassó, Hóltövény, Apáca, Köhalom, Sövényesség, Segesvár, Medgyes, Gyulafehérvár útvonalat használta.²⁵

A falunak valamelyes katonai jelentősége is volt. Ennek bizonyítéka az Apáca északi határában máig látható, valószínű a XV. században épített és 1658-ban a nagy török-tatár betörés alkalmával javított mocsárvár.²⁶ A brassói szász krónikák feljegyzik

24. i.m. 740.

25. „Midwisch, Schesburg 7, Usque Reppes 8, Usque Geysth 9, Usque Coronam”; 1614. April 20., „Sein mir mit dem Fürsichtig Wisen Herrn Richter auf nach Neumarkt (Marosvásárhely) Usque Geyst oder Apacza 21. Usque Schwescher 22. Usque Segesvar 22 und 24 still 25. Usque Nagy Kendt etc.”. Quellen, V., 481 1. 1717: „6 Julii unsere Fuhrlent, welche auf Medwes zum Jahrmarkt, über den Geister Wald auf Reys zu sein müssen, die Posten sind... in den Geist und von Sárkány in den Dopig genommen.” Quellen, VII., 465.

26. Írásos dokumentum nem maradt fenn róla. Apácától északra az Olt kanyarulatában, a részben még most is meglevő mocsár közepére épült. Orbán Balázs legendáját is feljegyezte: „A vár neve Feketevár volt, s jóval Apáca alapulás előtt épült; mikor Apácát megszállották a székelyek annak neve a várról szintén Feketevár lett, s csak később amidőn valamely gazdag asszony ama várban való szerencsés megmenekülte iránti hálából kolostort épített és apácákat telepített oda, változott a falu neve is Apácára.” Szeli József a Barcaság XVIII. századi krónikáirója a vár építését Nagy Lajosnak tulajdonítja. Amint írja: „a király a Barcaság végén Apáczán egy ingoványos tó között az apáczai várat fundamentumokból felépítet.” „B. Nagy Margit új könyvében a XV. század elején épültnek tekinti. Orbán Balázs egy nagyobb erődítmény részének tekintette. Bán Imre úgy véli, hogy a torony egymagában álló erődítmény volt. A jelenleg is álló falak egy szabálytalan ötszögű, faragott kőcokkákból épült torony maradványai. A torony falára vésett felirat néhány fontosabb adattal szolgál: a várat 1658-ban – valószínű a várható török-tatár beütésre való tekintettel – a falu előljárói Sombori Jakab, Török György és Szabó Péter javítták. A falon látható még egy fejjel lefelé fordított embert és korszot ábrázoló durván karcolt freskó. Az építőmester bátorságát jelképezi, aki a tetőzeten csüngve üritette ki a szerencse poharát. Amint Orbán Balázs feljegyzi, Brassó 1804-ben le akarta romboltatni az erődítményt, de Apáca lakói elűzték a kiküldött kézműveseket mondván, hogy az Oltba vetik őket. vö. Orbán Balázs, i.m., 10.. Szeli József krónikája, A barcai magyarságnak rövid történeti rajza, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, V, 1862., 1303–1310., 1335–1344., B. Nagy Margit: Várak, kastélyok, udvarházak. Bukarest, 1973., 30.

a tatárok 1658. évi dúlását.²⁷ Az ellenséges hadak a Bodzai szoroson törtek be és az apácai erdőn átvezető országúton hagyták el a Barcaságot.

Népesség és társadalom

Sokáig kísértett az a nézet, hogy a töröcsvári uradalom falvainak lakosságát, így az apácaiakat is csak a XVI. és XVII. század folyamán súllyesztették jobbágy sorba. Ez a fel-fogás, amely a XIX. század második felében a falvak és Brassó, az egykori földesúr közötti jogi és gazdasági csatározásokban²⁸ alakult ki, nem igazolható egykorú adatokkal. Apáca Fehér megyéhez tartozott és nem a szomszédos székely székekhez, sem pedig a szász Universitas vezette Királyföldre.²⁹ A jobbágyosodás útján korán elindulhatott. A nemesi földbirtoklás a XIII. században már a Barcaságra is kiterjedt. Akadás fia Vince a hídvégi Nemes család őse 1253-ban Sepsiszek és a Barcaság között kapott birtokot.³⁰ Ő építette a később királyi várként szereplő Hóltövény várát,³¹ amelyhez kezdetben Krizba és valószínű Apáca is tartozott. A XIV. és XV. század folyamán újabb nemesi családok nyertek birtokot a Barcaságon. 1460-ban Mátyás király Apácát, Bácsfalut, Csernáfalut, Hosszúfalut és Türköst Bölöni Forró Péter fiának, Simonnak és általa fiainak, valamint Szentgyörgyi Forró Mihály fiának s általa testvéreinek adta.³² Kétségtelen, hogy a töröcsvári királyi uradalomhoz tartozó falvakat – köztük Apácát is – a vártól többször elszakították és eladományozták. 1476-ban az erdélyi vajda elrendeli, hogy Brassó gondoskodjék Töröcsvár ellátásáról, mert a vár birtok és jövedelem nélkül maradt.³³ A XVI. század végén Apáca Krizbával és Hétfaluval együtt újra a töröcsvári királyi uradalom tartozéka lesz.

Az erdélyi királyi majd fejedelmi váruradalmaknak (Gyalu, Fogaras, Vajdahunyad, Töröcsvár) elsősorban jobbágyi szolgáltatásokra volt szüksége, ezért falvaikat főként jobbágyok lakták. Az uradalom területén uralkodó jobbágyi állapotokról tanúskodik néhány XV. századi dokumentum is. 1446-ban Hunyadi János megparancsolja a brassóiaknak, hogy a szent Márton napi adót befizessék.³⁴ A dokumentumban szó esik Töröcsvár jobbágyairól is. 1468-ban a vár birtokain élő jobbágyok arról panaszkodnak, hogy a várnagyk az erdőkben való vadászattól is eltöltötták őket.³⁵

Apáca sem képezhetett tehát kivételt az általános történelmi fejlődésben. 1498-ban a töröcsvári uradalommal együtt zálog- majd 1651-ben örökbirtokként és jobbágyfaluként került Brassó birtokába.³⁶

27. 1652: „mense Augusti die 19 kamen die Türken Tartern und Kosaken... durch die Busen... verheerten Neudorff, Crisbach Geist.” vö. Quellen, VI., 119 l.; 1658: „Den 19. August kommen die Türken, Tattern, Bleschläneder, Moldauer und Kosacken in Burzenland durch die Busen heraus und haben die 7 Dörfer ganz verbrennt... den 21 Rotbach, Nossbach, Heldsdorf, Neudorf, Krisbach, Geist, Schnockendorf, Vladän”, Quellen, IV., 185.

28. vö. A hajdani töröcsvári uradalom jogi állapotjához, Brassó, 1971; Cáfolata az első könyvnek (Szerk. Pávai V. Elek), Kolozsvár, 1873; Brassó szabad királyi város úrbéri tulajdonát képező hajdani Töröcsvári uradalom jogi állapota, Brassó, 1882; Jakab Elek: *Brassó város és a hétfalusiak birtokpere*, Századok, 1890., 49–66, 154–161. Vogel Sándor i.m.

29. A korabeli oklevelek rendszerint megjegyzik, hogy a töröcsvári uradalom falvai Fehér vármegyéhez tartoznak. vö. Iczkovits Emma: *Az erdélyi Fehér megye a középkorban*, Bp. 1939., 79–81.

30. Kőváry László: *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvár, 1854., 194–195.

31. Vogel Sándor i.m. 1106. és *A krizbai Hóltövény vára*, Művelődés, 1973., 301.

32. Iczkovits Emma i.m., 80. Árvai József: *A barcasági Hétfalu helynevei*, Kolozsvár, 1943., 14.

1. Szabó Károly: *Székely oklevéltár*, I., 184.

33. Titus Haşdeu, Jenica Noaghia i.m., 70 és BÁL Fronius gyűjtemény, I/18.

34. Titus Haşdeu, Jenica Noaghia i.m., 72; BÁL Fronius gyűjtemény I/29.

35. uo.

36. Árvai József, i.m., 15.; Bán Imre i.m. 16–17.; Vogel Sándor i.m., 1108–1109.

kötetét használták fel, amelyek 1555-ig közlik a törcsvári uradalom számadásait.⁶ Vázlatosan ismertették a XVI. század második felére vonatkozó számadáskönyvek egy részét is.

Köztudomású, hogy az Apácát is magába foglaló törcsvári uradalmat Brassó földesúrként birtokolta. Ezért az uradalomra és Apácára is vonatkozó levéltári anyagot, mondhatni teljes egészében Brassó városának levéltárában őrzik. Az uradalom számadásait 1504-től kezdődően a XVI. században nagyrészt latin, a XVII.-ban német, a XVIII.-ban pedig magyar nyelven vezették. Apáca XVI. század végi és XVII. századi gazdasági-társadalmi helyzetének tisztázásához elengedhetetlenül szükséges a számadáskönyvek további, eddig még nem tanulmányozott köteteinek⁷ és a barcasági falvakra vonatkozó iratsomónak⁸ az ismerete. A falu első részletes leltára a törcsvári uradalom 1761. évi magyar nyelvű urbáriumában található.⁹ Kivételt képez az egyházi és művelődéstörténeti adatszoport. Apáca valamint a többi barcasági és királyföldi magyar népességű falu egyháza az 1660-as évekig az erdélyi református püspökség hatósága alá tartozott. A brassói Fekete-templom levéltárában csak a XVII. század végén már luteránussá vált csángó falvak adatai szerepelnek. Az apácai luteránus lelkészek névjegyzékét is csak 1675-től vezették.¹⁰ Ezért az Apáca művelődési életére vonatkozó adatok a kolozsvári és más kálvinista provenienciájú levél- és könyvtárakban találhatók. Ezekből tett értékes adattárat közzé Herepei János, az azóta elhunyt kiváló történész¹¹: A Budapesti Országos Levéltár őrzi Brassóvidék 1713. évi conscriptióját, amely Brassó és hétfalú részletes összeírását adja, de tartalmazhat Apácával kapcsolatos adatokat is.¹² A falu helynévanyagát Janitsek Jenő újonnan megjelent jól felhasználható adattára tartalmazza.¹³ Legutóbb pedig Vogel Sándor foglalta össze a barcasági csángó falvak történetét.¹⁴

Település

Apácát oklevél először 1460-ban említi.¹⁵ Természetesen a falu jóval előbb keletkezhetett. Szász hatásra valló utcás-soros településképe Barcaújfaluval és Krizbával rokonítja. A halmaztelepülés Hétfalutól az udvarhelyszéki nyelvjárás homoródi részlegével rokon ő-ző nyelvjárása is elkülöníti.¹⁶ Lakossága az Erdővidékről települhetett át a Barcaságra.

Neve kétségtelenül valamely kolostorral kapcsolatos. A hagyomány szerint a falu déli részén apácakolostor állott. Romjait Orbán Balázs még megtalálni vélte.¹⁷ Egy másik változat szerint az apácakolostor a romtól északra húzódó Remete völgy egyik előhegyén állott volna.¹⁸ Az állítólagos apácakolostor léte oklevelesen nem igazolható. Az Apáca

7. Brassói Állami Levéltár (a továbbiakban BÁL). A törcsvári uradalom számadásai (a továbbiakban Urad.szám.), III/5 1556–1575; 6 1576–1596; 7 1592–1619; 8 1620–1638; 9 1673–1727; 10 1714–1736.

8. BÁL. A Barcaság falvai, Csomó IV(1), Törzburg I(8).

9. BÁL. A törcsvári uradalom 1761. évi urbárium (Descriptio seu Inventatio totalis et integra Possessionis APATZA) (a továbbiakban 1761. urb.) Csomó XCVII.

10. Fekete templom levéltára, Brassó, Joseph Trausch, Onomasticon I, Tq. 157,35.

11. Herepei János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, II., Bp.–Szeged, 1969., 409–530.

12. Trócsányi Zsolt: *Erdélyi kormányhatósági levéltárak*, Bp. 1973., 259 1.

13. Janitsek Jenő: *Apáca és Nagyajta helynevei*, Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1972., 2, 325–358.

14. Vogel Sándor: *A Barcaság múltjából*, Korunk, 1974., 10, 1103–1111.

15. Coriolan Suciu: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I., București, 1967., 41 1.; Janitsek Jenő i.m. 325.

16. Vőő István: *A barcasági tájszólás*, Művelődés, 1973., 3, 14.

17. Orbán Balázs i.m. 425.

18. Bán Imre i.m. 10.

helynévvel kapcsolatos a német Geist (lélek) etimon. A régi középkori Erdélyt ábrázoló térképek szinte kizárólagosan ezt használják.¹⁹ A brassói levéltári anyagban gyakrabban Apáca, ritkábban Geist elnevezéssel találkozunk. A barcasági, különösen a szászmogyorósi szászok máig a Geist névvel élnek.²⁰ Az Apáca–Geist helynévkettős arra is utalhat, hogy a falu első birtokosa, esetleg alapítója egy a Szentlélek (Heilige Geist) nevét viselő apáca-kolostor lehetett. Benkő József leírásából tudjuk, hogy a régi Brassó belvárosában is volt egy Szentlélek utca.²¹

Határ és föld

Apáca az Olt bal partján, a Rákosi szoros déli kijáratánál Nagyajtával és Bölön-nel szemben terül el. A középkorban Fejér megyéhez tartozott. Déli szomszédja a Brassó-vidékéhez tartozó, szabadparasztok lakta Szászmogyorós. Az Olt jobb partján a székei-földi Sepsi szék falvai sorakoztak. Az északi szomszéd Úrmös szintén Fehér megyei jobbágyfalu volt. Birtokosa a Sükösd (brassói patricius), majd a Maurer család. Lakosainak életkörülményei, története ezért sokban eltért a törcsvári uradalomhoz tartozó Apácától, ahol a nemesi magánbirtoklás a XVI. század végétől már ismeretlen volt. Apáca határa az Olt árterületén kívül a folyó teraszaira is kiterjedt és az Apácai Erdőnek (Geister Wald) nevezett Persányi hegység gerincén érintkezett az ugyancsak Fehér megyei Datk, Oltbogát és Hévíz határaival. A számadáskönyvek és a XVIII. századi urbáriumok több a falu határára, szántókra, legelőkre, erdőkre vonatkozó leírást tartalmaznak. Az 1761. évi urbárium adatai nemegyszer már az előbbi századokban kialakult helyzetet tükröznék. Csere János idejében Apáca szántói, akárcsak a többi barcasági falué, három nyomásra oszlottak. A Barcaság és Apáca tehát a fejlettebb mezőgazdasági területek közé tartozott, hiszen Erdélyben a kétnyomásos gazdálkodás többhelyütt még a XIX. század elején is fennállott. Az 1761. évi urbárium a következőképpen írja le a brassói tanács birtokában lévő kuria szántóföldjeit: „*Felső forduló határban* (a hosszú mezőn, az eresztő vagy király Szabadja nevezetű helyen... az ország uttyán...), a *Középső forduló határban* (a kűs Lügeten egy darab...) és *Az also forduló határban* (a Remete nevezetű helyen egy darab...). A „Szabad Királyi Brasso Várossának ezen totális Possessiojában (vagyis Apácán) egy Nobilitáris curiaja vagy is Majorság helye” volt és „Kaszáló helyeket” bírt a nevezett három fordulóban.²² A középső forduló határban az Oláh mezőn („...vicinusa Oláh János”) elterülő kaszálóról az urbárium a következőket jegyzi meg: „Notandum. Ezen említett kaszáló helyeket az előt 4 vagy 5 Esztendőkkel vették el a Város részére, annakelőtte penig a falu birta közönséges szükségei végett”.²³ A Barcaság peremvidékén fekvő falvak életében nagy jelentősége volt az erdőknek. A középkorban az erdő értékét az határozta meg, hogy jelentékenyebb befektetés nélkül is jövedelmet hozott birtokosának. Az erdélyi jobbágyfalvakban a szántók, kaszálók, legelők, erdők két részre oszlottak:

19. Honterus híres Erdély térképén (Basel, 1532.) Apáca „geyst” néven szerepel. vö. Paul Binder; *Johannes Honterus Karten und Beschreibungen der Rumähischen Länder*, Revue Roumanie d'Historie, 1973., 6, 1061.

20. *Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch*, Dritter Band, Bukarest–Berlin, 1971., 113.

21. Heiligelechnams-Gasse, Hung. vero Szent-Lélek Utsza, hoc est Platea S. Spiritus... Josephus Benkő, *Transilvania Specialis*, Tomus V. *De Terra Saxonum*. Fekete Templom Levéltára Brassó, Tq. 106. V. 233.

22. Erre utal az Apáca belterületén lévő Major híd, Major kert és Major utca név. vö. Janitsek Jenő i.m. 353.; BÁL 1761. urb. 682.

23. BÁL i.m., 682.

Lakóira a szomszédos Székely- és Királyföld szabadabb viszonyai is hathattak. Többször próbáltak jobbágyi állapotukból szabadulni. Közismert Ulászlónak az a levele, amelyben Brassó városát a törösvári uradalom Dózsa felkelőivel rokonszenvező jobbágynak megfenyítésére kötelezi.³⁷ Brassó birtoklását rövid időre megszakítja Petru Rareș moldovai vajda, aki Zápolya János hívéként ostromolja a Habsburg párti Brassót. János király ekkor Apácát a vajda magyar íródeákjainak,³⁸ Bölöni Literatus Jánosnak és Magyar Bertalannak adományozza.³⁹ Brassó egy évre rá, az apácai lakosság tiltakozása ellenére visszaszerzi a falut,⁴⁰ és az 1848-as forradalomig birtokolja.

Apáca népesedési és társadalmi állapotát a Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, David Prodan két kötetes munkája és elsősorban a Brassói Állami Levéltár kiadatlan anyaga alapján rekonstruálhatjuk.

Hosszúfaluvá együtt a törösvári uradalom legnépesebb falva volt. Meglepő a falu népességének rendkívül pozitív dinamikája. Miközben a szomszédos szabad falvak népesedési szempontból aránylag lassan gyarapodtak, a törösvári uradalom jobbágyfalvai és köztük Apáca lakossága is gyorsan növekedett. Az uradalom 1514-ből származó első névjegyzéke a kilenc faluban összesen 249 személyt, családfőt nevez meg. Az összeírás végén olvasható megjegyzés szerint 1498-ban, tehát amikor Törösvár és uradalma Brassó zálogbirtokába került, a kilenc falu lakossága csak 156 család volt.⁴¹ Eszerint a lakosság tizenhat év alatt kb. 75%-kal gyarapodott. A növekedési mutató a következő évtizedekben is nagy volt, amint azt Apáca lakosságának alább következő táblázata⁴² is mutatja:

1498...20 családfő	1561... 76 családfő	1761... 658 evang. személy
1514...31 családfő	1562... 75 családfő	40 ortodox családfő
1526...39 családfő	1566... 86 családfő	1787... 238 ház
1538...49 családfő	1567... 92 családfő	265 családfő
1548...54 családfő	1577...116 ⁴³ családfő	1078 személy
1554...72 családfő	1599... 90 családfő	1814... 279 gazdaság
1555...76 családfő	1673... 92 családfő	1245 személy
1556...73 családfő	1688...111 családfő	1825...1496 személy
1560...75 családfő	1711...139 családfő	1839... 339 családfő
	695 személy	1543 személy

37. Bán Imre i.m., 18.; *A hajdani törösvári uradalom... XI. melléklet.*

38. „Joannes Literatus, secretarius Spectabilis ac Magnifici domini Petri Wayvode terre moldovensis (1538.); Joannes Literatus quondam scriba et notarius Magnifici domini Petri wayvode (1541.)” többször szerepel a moldovai oklevelekben. vö. N. Iorga; *Documente Hurmuzaki XV.*, 383, 386, 409, 441.

39. „Să să dea Vereșmort (Szászveresmart) și Maerus (Szászmogyorós) și Apața dieilor Birtalan și Ioaniș dieilor nștri... vö. St. Niculescu; *Documente slavo-românești cu privire la relațiile Tării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV. și XVI.*, București, 1905., 155., doc. 157. Ion Bogdan; *Documente moldovenești din sec. XV. și XVI în arhivul Brașovului*, București, 1905., 53–54. doc. XVIII.

40. 1531.: „Ab inhabitatoribus possessionis Apacza, qui ad simlicem donationem regiae maiestatis, Bartholomeo Hungaro, et Ioanni de Bellényi scribis waywodae Moldauensis factam, sese a nobis alenatos, ipsis scribis deditere. . . Bartholomeum scribam waywodae Moldauensis.” vö. *Quellen II.*, 469, 471. és D. Prodan, i.m., II., 649.

41. 1514.: „Summa inhabitantium (Tatrang, Pwrkorycz, Zaŷzan, Bacz follw, Twrkesch, Czarnath follw, Krŷpsbach, Appaczŷa): 249. Item summa civium inhabitantium tempore quo castrum Therch pervenit ad manus civitatis Brassouensis 156.” vö. *Quellen II.*, 9.

42. D. Prodan, i.m., 626.; Florea Costea, i.m., 144.

43. 1577-ben 105 jobbágy és 11 szabados szerepel. vö. 2. függelék.

Bár a tanulmányozott történeti-demográfiai források csak 1526-ban említenek jövevényeket,⁴⁴ a rendkívül gyors gyarapodás a XVI. század első felében kétségtelenül tekintélyes bevándorlás eredménye. A XVI. század második felében a lakosság növekedése már megfelel a természetes szaporodás ütemének. A XVII. századra vonatkozóan, mivel nem készült név szerinti összeírás, és a források az adófizető családok számát sem adják meg, a demográfiai fejlődés íve nem rajzolható fel. Csupán egyetlen adatunk van. 1622-ben a falura házanként 36 dénárnyi adót róttak ki. Az adó összege alapján kiszámított házak száma 63.⁴⁵ Néhány házban több család is lakhatott és voltak az adó alól mentesítettek is. Hozzávetőleges becslés szerint a faluban 80–90 család élhetett. Amint az 1599. és 1673. évi adatok mutatják, a XVII. század folyamán a lakosság nem növekedett. A periodikusan ismétlődő pestisjárványok (1602, 1622, 1631–1633, 1643, 1646, 1718–1720)⁴⁶ és az 1658. évi tatár betörés a lakosság természetes szaporodását is visszavetette.

A XVI. század eleji – főképpen az 1514. és 1526. évi – névjegyzék elemzése azt mutatja, hogy a családnévkepzés ekkor még Apácán sem fejeződött be. A legtöbb név ugyan kettős, de sok személyt csak egy névvel jegyeztek le. A családnevek nagy része keresztnévi képzés (Sebestyén, Lukács, László, Orbán, Jancsó, Pálfi, Mátis), tulajdonságnév (Süket, Nagy, Veress, Sánta, Sós) vagy foglalkozásnév (Vékás, Égető, Portás,⁴⁷ Kerekes). Jellemzőek a tisztségnévből képzett családnevek (Polgár, Nemes, Bíró, Porkoláb). A magas halandóság, a gyakori ki- és bevándorlás következtében az apácai családnevek gyakran változtak. Az apácai családok geneológiai leszármazásának követését megnehezíti, hogy 1577 és 1673 között Apáca lakóiról nem készítettek névjegyzéket. A XVI. században gyakori családnevek zöme 1673-ban már nem szerepel. Így legalábbis férfiágon kihaltak, elvándoroltak vagy nevet változtattak a következő családok: Vékás, Mihály, Polgár, Sánta, Fábián, Siket, Égető, Mátis, Szél vagy Szelle, Sigmond, Bakó, Rőt vagy Rette, Ambrus, Magyar, Marosi, Boldizsár, Csiki, Salamon, Sándor. Névazonosság – amely természetesen nem minden esetben jelent geneológiai folytonosságot is – mutatható ki a Darkó, Veress, Lukács, Orbán, László, Kiss, György, Máthé, Kele,⁴⁸ Bartha, Oláh,⁴⁹ Varga, Bölöni, Sós, Jakab, Porkoláb, Lőrinc családok esetében. *A XVI. századi apácai névjegyzékekben nem fordul elő a Csere család.* Az első XVII. századi ismert adólajstromban (1673) egész sor új családnévre bukkanunk: Szabó, Mojre vagy Mojra, Bíró, Csere, Imreh, Halmágyi, Ferencz, Székely, Kádár, Bene, Dávid, Gáspár, Fazekas, Szentpáli, Kispál, Simon, Demeter, Etzeli,⁵⁰ Rab,⁵¹ Bartalis, Kovács, Salvarikötő,⁵² Anis.

Apáca lakossága nagy tömegében jobbágy volt, és a község jobbágyfalunak számított. A XVI. századi adójegyzékek rendszeresen feljegyzik a jobbágyság kötelezettségeiből származó jövedelmet, a cenzust, a gabona-, bárány- és méhdézsma, valamint a sertések

⁴⁴ Hoc anno venientes *Quellen, I.*, 684–685.

⁴⁵ BÁL, Urad. szám., III/8,8.

⁴⁶ vö. Hutmann A., Hristeche A.: *Les premières épidémies de peste sur la teritoire otomain*. Montpellier, 1958.

⁴⁷ Az Égető családnév valószínű az apácai erdőben űzött szénégetésre, a Portás név pedig Brassó városkapuinál teljesített portás szolgálatra utal.

⁴⁸ A Kele családra utal a máig élő „Kele ittya,” határnév. vö. Janitsek Jenő *i. m.* 155.

⁴⁹ Az 1761. évi „Oláhmező” és a mai „Olámező oldala” helynév névadó családja. vö. Janitsek Jenő, *i. m.*, 356.

⁵⁰ Az Etzeli családnév Ecel (Ațel, Hetzeldorf) falunévből képződött.

⁵¹ A máig élő „Rapszoros ucca” névadó családja.

⁵² A muzulmánok által viselt bő, bugyogós nadrág neve „salvari”. vö. *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958. 829.

makkoltatásáért fizetett díj összegét.⁵³ A kötelezettségeknek ez a rendszere már Apáca Brassó birtokába kerülése előtt kialakulhatott, és a későbbiekben Brassó pénzgazdálkodásának hatására sajátosan fejlődött. A gabonadézsma 1504 és 1522 között 6 forint körül mozgott.⁵⁴ A falu 1505-ben 5 forint makkoltatási díjat,⁵⁵ 1509-ben 72 dénár bárány-,⁵⁶ 1513-ban pedig 32 dénár méhdézsma-t fizetett.⁵⁷ A dézsma-t megváltották, illetve a helyszínen eladták. Természetben való fizetést csupán egyetlen alkalommal jegyeznek fel.⁵⁸ A Hétfaluban szereplő lendézsma Apácán nem fordul elő. A dézsma csak kisebb része volt a befizetett összegnek és nem növekedett. Valószínű hagyományos összeget fizettek.

Annál inkább feltűnő a census állandó és gyors növekvése. Kezdetben két részletben, Szent György (április 24.) és Szent Márton (november 11.) napján fizették. 1541-től a töröknek fizetett adóhoz való hozzájárulásként egy harmadik census megjelenik: a stipendium vagy török adó. A censusként fizetett összeg az 1504. évi 21 forintról⁵⁹ 1575-ig 164 forint 10 dénár-ra emelkedik.⁶⁰ A növekedés reálisnak tekinthető; meghaladja a népességszorulatot és az áremelkedést is. 1514-ben az egy családra jutó átlag 80 dénár, 1560-ban pedig egy forint.⁶¹ Kezdetben telkenként egy forintot fizettek. Ez lehetett a szokás az uradalom átvétele előtt. Már a XVI. században kimutatható a későbbi fejlődés tendenciája: Brassónak a pénzbeli kötelezettségek állandó növelésére irányuló törekvése. Ugyanakkor a többi erdélyi uradalomban szokásos kötelezettségek: a robot, ajándékozás, kocsmák jövedelme egyelőre teljességgel hiányoznak. Míg a XVI. század elején a családok többsége egy forintot fizetett, a század második felében a census családonként 6 dénár és 1 forint között váltakozott.⁶² (1 forint = 100 dénár). Rétegződési folyamat indul, amely a XVII. században még inkább fokozódik. Amint az alábbi táblázat mutatja, 1561-ben az adófizető családok több mint a felének már nem volt egész telke.

telek nagysága	1	4/5	1/2	2/5	1/4
családok száma	32	6	17	14	1 ⁶³

Brassó érvényesítette földesúri jogait és megpróbálta növelni pénzbeli jövedelmét. 1526-ban a töröcsvári uradalom az apácai erdőben több mint 500 sertés makkoltatásának hasznosbéréből 14 forint 28 dénár jövedelmet könyvelt el.⁶⁴ A faluban már 1545-ben malma volt.⁶⁵ 1580-ban a két malom 30 forint 8 dénárt jövedelmezett.⁶⁶

A XVI. század végén és a XVII. század két első évtizedében a dézsma hagyományos formái még megtalálhatók. A számadások a kilenc falura vonatkozóan közlik a nagy és

53. *Quellen, I–III*; Florea Costea, *i.m.*; Vogel Sándor, *i.m.*

54. *Quellen, I.*, 85–686.

55. *i.m.* 94.

56. *i.m.* 132.

57. *i.m.* 168.

58. D. Prodan, *i.m.*, II., 631.

59. *Quellen, I.*, 85. vö. 2. függelék.

60. Florea Costea, *i.m.*, 149. vö. 2. függelék.

61. D. Prodan: *i.m.*, II., 628.

62. Florea Costea, *i.m.*, 147.

63. *u.o.*

64. *Quellen, II.*, 693.; D. Prodan *i.m.*, II., 635.

65. D. Prodan, *i.m.*, II., 638.

66. *u.o.*

kisdézsma (gabonadézsma),⁶⁷ valamint a báránydézsma megváltásából származó jövedelmet. A XVII. század első három évtizedében bárányonként 2 dénárt fizettek.⁶⁸ Apáca 1600-ban 1 forint 92 dénárt, 1608-ban 200 bárányért 4 forintot fizetett.⁶⁹ Új adóként szerepel az ispán dézsmája (Spaner Czenden)⁷⁰. A jövedelmező makktermő erdők használatáért Brassó a XVII. században is díjat szedett. Szórványosan szerepel a legelők jövedelme. A két malom a XVII. és XVIII. században is megvolt. Az 1761. évi urbárium feljegyzi: „Vagyon a prolundált Városnak ezen Apátza nevezetű totális Possesiojában, a Faluban a Malom pataka nevezetű patakon két fellyül tsapo Malma, mellyek közül a Felső vagyon a Falu felső vége tájat, egy kövű, a mellette levő Malom házzal edjüt egy fedél alatt... Az Also Malom vagyon a Falu közepe tájat, hasonló mindenekben a felsőhöz, ennek is azon Esztendőbeli Taxája H(ungaros) fl(orens) 42. Notandum. Ezen le irt két Malomnak száraz időben és hideg Télben nem haszon vehetők.”⁷¹ Fel-tűnő, hogy míg Hosszúfalú, Tatrang, Türkös és Zajzon malmai rendszeresen szerepelnek, az apácai malmok csak szórványosan fordulnak elő. 1624-ben az apácai malmokból 27 köből búzát és 7 köből malátát szállítottak Töröcsvárra.⁷² Brassó ekkor már kocsmatartási joggal is élt, és a Havasalföldön vásárolt bort vedrenként 2 dénárért adta el az uradalom falvaiban.⁷³ A dézsma megváltásából és a malmokból származó jövedelem azonban elenyésző a XVI. század végén és a XVII. század nyugalmi periódusaiban gyorsan növekvő census mellett. Az 1673.⁷⁴ és 1688.⁷⁵ évi névszerinti adóikvetési ív további jelentős rétegződésre mutat. E helyzethez alkalmazkodott a XVI. század végén bevezetett és a XVII. században végig megtartott adófizetési rendszer. Konvencionális adófizetési egységként megjelenik a „loth”. A Brassó városára és Brassó vidékére kirótt adót elosztották és minden helységre annak vagyoni állapotától függő összeget vetettek ki. A faluban pedig a telkek nagysága és a vagyoni állapot alapján minden családra megfelelő számú loth-ot állapítottak meg. Mivel a számadások nem tartalmazznak a telkek nagyságára vagy az állatállományra vonatkozó adatokat, nem állapítható meg pontosan, hogy a loth hogyan viszonyul a telekhez és a vagyoni állapothoz. Száma Apácán 108⁷⁶ és 162⁷⁷ között váltakozott. A befizetendő összeg nagyságától függött, hogy egy loth-ra mennyi jutott. A számadások közlik az egy lothra számított adó nagyságát, amely 8 dénár⁷⁸ és

67. A nagy és kisdézsmanak is nevezett gabonadézsma a kilenc falura vonatkozó egyetlen összegben jegyezték le. Gyakran a bárány- vagy ispán dézsmájával együtt. Ha a befizetett összegeket a census nagyságával összevetjük kicsinységük azonnal szembetűnő. 1608. gabonadézsma 36,6 Ft.; 1609. gabonadézsma 36, ispán dézsmája 10, legelőkért fizetett díj 39,10; 1610. nagydézsma és báránydézsma Hétfaluból 42,52 Ft.; kisdézsma és ispán dézsmája 46 Ft.; 1620. nagydézsma 36 Ft.; 1621. ispán és báránydézsma 34,36 Ft.; báránydézsma 39,28 Ft. A XVII. század elején az Apáca által fizetett báránydézsma néhányszor külön jegyezték fel. Az összegek a következők (forintban): 1600. 1,92; 1604. 3,62; 1606. 3,50; 1607. 2,74; 1608. 4,00; 1609. 3,50; 1619. 1,50. vö. BÁL, Urad. szám. III/6, 7, 8.

68. A XVII. század elején az Apáca által fizetett báránydézsma néhányszor külön jegyezték fel. Az összegek a következők (forintban): 1600. 1,92; 1604. 3,63; 1606. 3,50; 1607. 2,74; 1608. 4,00; 1609. 3,50; 1619. 1,50. vö. BÁL, Urad. szám. III/6, 7, 8. – 1621. Lemmer zehenden von 1743. lemmern zu d. 2 tuth f 34/36. – 1622. lemmer zehenden von 2959 lemmern zu d 2 f 39/38. – Az összegek mind a kilenc falura vonatkoznak. vö. BÁL, Urad. szám. III/8, 63, 106.

69. von 200 Lämmer czehenden zu d 2 f 4. BÁL, Urad. szám., III/7 518.

70. Für den Spaner ihren zehenden 10. i.m. 554.

71. BÁL, 1761. urb., 739.

72. BÁL, Urad. szám. III/8, 272.

73. i.m., 421.

74. vö. 3. melléklet.

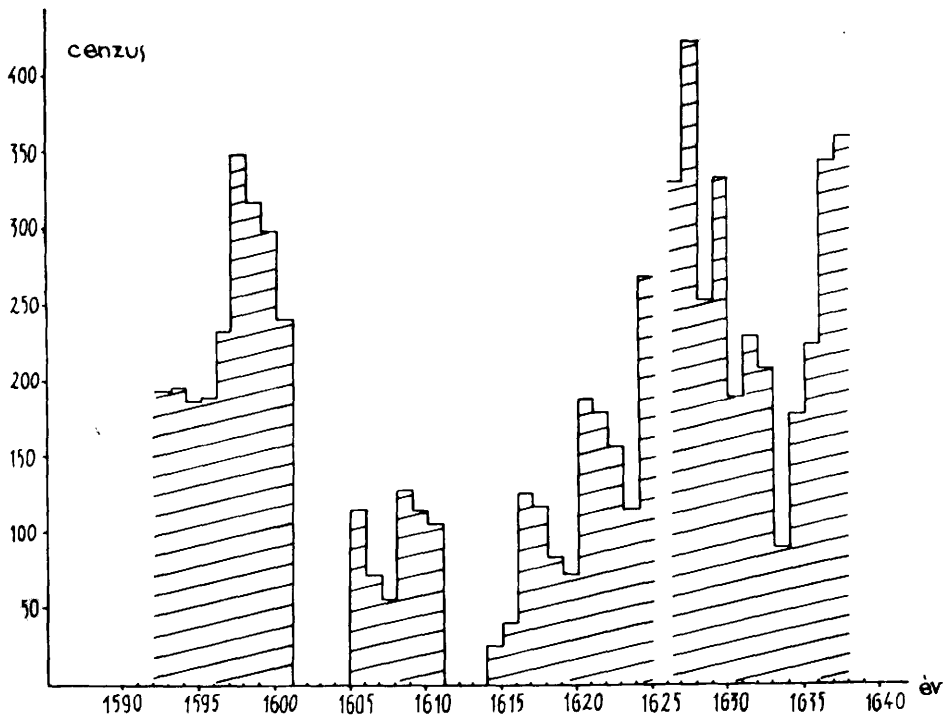
75. vö. 4. melléklet.

76. BÁL, Urad. szám. III/8, 462.

77. i.m. 698–699.

78. BÁL, Urad. szám., III/7, 415–711., III/8, 5–464.

1 forint⁷⁹ között ingadozott. 1605 és 1620 között 24⁸⁰ és 32⁸¹ dénárrol 40 dénár-ra emelkedik, 1630-ban pedig 1 forintra ugrik⁸². Az egy loth-ra jutó összeget beszorozták az egy családra kivetett loth-ok számával. Így a családok vagyoni állapotuktól függően kisebb vagy nagyobb összegeket fizettek. A XVII. században a census nagyságát tehát a falu lakosságának száma és vagyoni állapota csak másodlagosan határozta meg. Az elsődleges szerepet Brassó városa játszotta, amely igényének megfelelően állapította meg a befizetendő összeg nagyságát. Mindez az alávett jobbágyszépek kihasználásának növekedésére vall. A magas évi három-, négy- sőt néhányszor öt alkalommal fizetett census valószínű elérte a jobbágyszépek fizetőképességének határát. Az 1620-as évektől a census minden más adót magába olvasztva jelenik meg.⁸³ Az alább következő grafikus ábra⁸⁴ az Apácán beszedett census növekedését és változásait szemlélteti:

79. u.o.

80. u.o.

81. u.o.

82. u.o.

83. i.m., III/8,5.

A növekedés mindenképpen reális. A pénz értéke alig csökken. A XVI. század utolsó két és a XVII. század első három évtizedében a törcsvári uradalom területén a búza ára keveset változott. A kereslet-kínálat viszonyára kiható természeti csapások és háborús pusztítások meghatározta ingadozással 1 köböl búza ára 80–83 dénár körül mozgott. Amint az alábbi táblázat szemlélteti, 1586 és 1592 közötti áresést erős ingadozás követi, majd 1634 és 1637 között az ár 70–80 dénár körül stabilizálódik:

Egy köböl búza árának változásai dénárban (1 forint = 100 dénár)

Év	dénár	Év	dénár
1586	72–80	1622	90–100
1588	64	1624	190
1589	50	1630	50–60
1592	40	1632	150–190
1595	90	1634	70
1600	100	1635	60
1620	50	1636	60
1621	56	1637	80

A vár alkalmazottai jövedelmének növekedése inkább a jobbágyok szolgáltatásaiból való nagyobb részesedésnek az eredménye, mint a pénz értékcsökkenésének. Az alkalmazottak jövedelme háborús időkben is folyamatosabb volt, mint a falvakból származó bevétel. A census görbéjének emelkedése tehát meghaladja az ár- és bérgörbe növekedését. A növekedés realitását leginkább az igazolja, hogy a XVII. században sem Apáca népessége, sem a föld termelékenysége nem nőtt. A censusgörbe ugyanakkor érzékeny ideg-szálként szemlélteti a Barcaságot és Apácát ért szerencsétlenségeket: tűzvészt, pestist, háborús pusztítást. Az 1592. és 1600. közötti nyugalmi periódust (a Barcaság viszonylatában) 1601 és 1604 között háborús időszak váltja fel. Négy évig a censust egyáltalán nem szedték be. 1610-ben leég a falu,⁸⁶ majd Báthory Gábor hadai dúlják a Barcaságot. Három évig újra nem gyűjthették be a censust. Az 1625-ös évnél a számadáskönyv kitöltetlenül maradt lapjai újabb szerencsétlenségről tanúskodnak. Apáczai Csere János születésének évében szörnyű szárazság pusztított.⁸⁷ A censust valószínű be sem szedték. A hiányt később próbálták pótolni. Ezzel magyarázható, hogy 1627-ben a census rendkívül magasra ugrik. A két háborús időszak pusztításai oly nagymérvűek voltak, hogy a census csak évek múltán éri el a megelőző szintet. Az 1630 és 1633 között bekövetkezett újabb esés a nagy pestisnek tulajdonítható.⁸⁸ Ezt a csapást már könnyebben kiheverte a falu.

84. vö. 7. függelék.

85. A számadások közül a Brassó malmaiból származó jövedelmet. Az itt őrlött gabona egy részét a helyszínen eladták. Néhány esetben a gabona árát is lejegyezték. vö. BÁL, Urad. szám., III/6, 7, 8.

86. i. m., III/7, 584–586.

87. Bán Imre, i. m., 38.

88. i. m., 39., *Quellen*, IV., 51., V., 16., 104.

Az apácai jobbágycsofégy helyzetét tehát bizonyos olyan sajátos vonások jellemzik, amelyek a törösvári uradalom egész területén általánosak voltak. Apácán még a XVII. században sem alakul ki majorsági gazdálkodás. Majorságok csak a XVIII. században, a Habsburgok uralomra jutásával és Brassó gyors hanyatlásának következményeként jönnek létre. Ezért nincs robot és természetbeni szolgáltatás. A várban és az uradalom területén végzett munkát megfizették. Brassó pénzgazdálkodást folytatott. Ennek tulajdonítható a bizonyos időszakban már kizárólagossá váló cenzus állandó növelésére irányuló törekvés. A falvakból befolyt összeget Törösvár ellátására, Brassó-vidék kötelezett-seégeinek – köztük a töröknek fizetett adó – fedezésére fordították. Egy része Brassó vezető rétegének a jövedelmét gyarapította. Felmerül a kérdés: hogyan tettek szert az apácai jobbágycsofégy ekkora pénzmenyiségre. Brassó és a falvak kereskedelmi kapcsolatait további kutatásoknak kell tisztázniuk. De feltételezhetjük, hogy a város agrár háttereként termékeiket Brassó piacán értékesíthették. A kereskedelembe való fokozottabb bekapcsolódásuk szabadabb mozgási lehetőséget biztosított számukra.

A figyelmes elemzés Apáca néhány, az uradalmon belüli sajátosságára is rámutat. Földrajzi fekvése folytán többször éri pusztító támadás. A számadásokban többször, 1605-ben kétszer is feljegyzik nagy szegénységét.⁸⁹ Gyakran előfordul, hogy kevesebb alkalommal fizetett, mint a többi falu. Amint említettük, a malmok jövedelme is nagyon ritkán folyt be. Valószínű, hogy Brassó a tőle legtávolabb fekvő Apácát, különösen háborús időben kevésbé tudta ellenőrizni.

A jobbágycsofégyon kívül Apácán szép számmal voltak a jobbágycsofégyi szolgáltatásoktól mentesített szabadosok. Az 1577. évi összeírás megkülönbözteti a bírót, a négy polgárt és a gocsmán vezette jobbágycsofégyet és a lajstrom végén felsorolt tizenegy szabadost (die Szabadoschen)⁹⁰. Ezek név szerint a következők: Darkó Pál, Bogos János, Máthé Pál, Kerekes Lőrinc, Gergely diák, Varga Albert, Keresztes Benedek, Kelle György, Bogos Máté, Hajdú Balázs és Marosi Benedek. Jórésztük bevándorolt lehetett. Erre utal a Hajdú és a Marosi családnév. Szerencsés módon fennmaradt a brassói darabontok, azaz gyalogos katonák névjegyzéke is⁹¹, amelyben ugyancsak tizenegy apácai név szerepel: Marosi Benedek, Hajdú Barnabás, Újvári Benedek, Rákosi János, Simon György, Juhász Lőrinc, Diák Gergely, Bölöni Benedek, Darkó Pál, Máté Pál és Magyar Tamás. Az 1575. és 1577. évi névsor összehasonlításakor kitűnik, hogy öt név azonos (Marosi Benedek, Hajdú Barnabás, Gergely diák, Darkó Pál és Máthé Pál). Az 1575. évi névjegyzékben felsorolt többi darabont valószínűleg a kerelöszentpáli csatában vesztette életét vagy más foglalkozás után nézett. Az apácai szabadosok tehát a brassói seregben szolgáló darabontok voltak.

A továbbiakban a darabontok név szerint nem szerepelnek, de a XVI. század végi számadásokban rendszeresen említik, hogy nem fizettek cenzust. 1594-ben kilenc darabont élt Apácán.⁹² 1595-ben a törösvári uradalom – valószínű az induló török ellenes hadjáratra való tekintettel – kétszáz forinttal fedezte a darabontok költségeit.⁹³ Az 1599. és 1600. évi számadás pedig húsz darabontot említ.⁹⁴ 1622-ben Brassó darabontjait Kolozsvárra küldték és ez alkalommal minden házra 36 dénárnyi adót róttak ki. Apáca

89. BÁL, Urad. szám., III/7, 415, 417, 418.

90. vö. 2. függelék.

91. Ferczeinungk der Trabanten. Czw dem Geist und Cripsbach. vö. 1. függelék.

92. Man gingen ab am neuen drabanth. BÁL, Urad. szám. III/7, 16.

93. 1595. 10. Junij. Gab ist das man den drabanthen austzalt f 200 1596. Januar: gab das man den drabanthen f 100 BÁL, Urad. szám. III/7, 81, 91.

94. 1599: abgang 20 tr. 1600: abg. 20 nai trab., BÁL, Urad. szám. III/7, 189, 229.

összesen 23 forintot fizetett.⁹⁵ XVIII. századi adatok ugyancsak egy állandó, XVII. századi darabont réteg meglétére utalnak. Az ifj. Porkoláb Tamás szökése ügyében kiállított vallatási jegyzőkönyv a következőket tartalmazza:

„Testis Providus Ioannes Oláh Senior Annor(um) 81. . . a Szegény Porkoláb Jánost régentén mikor a Tatár Erdélt el pusztított, ugjan a Tatárok is az Olth vizében a Koczor nevű helyben ölték vala meg. . . Szükségnek idején tudom. . . Porkoláb Thamás Apja ugjan Porkoláb Thamás (Oklándra szökött, mivel felesége odavalósi volt).”

„Testis Michael Máthé Senior Annor (um) 81. . . s még ennek a mostan kérdésben forgó Thamásnak a Szülő Apja Darabontya vala a Városnak Brassónak s az öreg Rákóczivalis odajárván, halottam hogi a Feleségit (mellyet magamis ismertem) Böszörményöl hozta volt s örökké itt lakik Apácán mind addig, miglen a rébgi Tatár járáskor itt az határon az Olth vizében a Koczor nevű helyben a Tatárok megölék.”⁹⁶

Mindezekből kitűnik, hogy a XVI. és XVII. században számos apácai férfi szolgált a brassói darabontok sorában. Szolgáltatuk idején mentesültek a jobbágyi kötelezettségek alól, ezért szabadosoknak is nevezték őket. Az apácai Darabontok pataka helyénv⁹⁷ arra is utalhat, hogy a falu határában bizonyos használati jogokkal is rendelkeztek.

A brassói darabontok a XVI. és XVII. század fordulóján Halmágyi István⁹⁸, id. Csukás István⁹⁹, Fekete György¹⁰⁰ majd ifj. Csukás István¹⁰¹ hadnagysága alatt szolgáltak. Ott voltak Erdély legfontosabb hadi vállalkozásaiban, a Báthory és Békés közötti kerelöszentpáli csatában és az 1596. évi keresztimeszei ütközetben. Ugyanez évben ezer brassói kék darabont vett részt a török ellenes havasalföldi hadjáratban és volt részese az erdélyi és havasalföldi seregek győzelmének¹⁰². 1611–1612-ben a darabontok Brassó várost védték Báthory Gábor fejedelem túlkapásai ellen. Az 1622-ben a Kolozsvárra küldött brassói darabontokra Bethlen Gábornak volt szüksége Habsburg ellenes készülődései során. 1644-ben részt vettek I. Rákóczi György hadjáratában. Tatrosi György

95. BÁL, Urad. szám., III/8.8.

96. „Ultrum antem hoc nobis extributum. – I-to Tudjaé vagj halottaé a Patens nylvan és bizonyan, ha Nemes Fejér Vármegyében Apátczán lako Porkoláb Thamásnak a régti eleis a memoria Hominum, ugj magais Apattzai öss öröklös emberek lettek volna. – 2do Ha valamikor szükségnek idein Apátzáról el bujdosnak, akkor hol laktak? ki keze alatt? és ugj szolgáltaké valakit mint örökös Jobbágjok vagj mint Sellérek? – 3^{tio} Adotté nekik költsön valaki valamit? és ha adott menyit adott s menyivel tudgja vagj hallotta hogy valakinek adossak maradtak vola?” BÁL, Fond Stenner, III, 278.

97. Janitsek Jenő, i.m. 354.

98. A brassói tisztségviselők között 1579–1588 között szerepel Halmágyi István darabont kapitány is. 1579: „Denn halmagj und petrern.” 1582: „Dem Halmagi Istwan.” vö. BÁL, Villicats-Rechnung V/13, 14, 15, 16.

99. Tatrosi György: „Csiukas Istvan mustuha attiam 25 januar (1632.) magh hala Brassoban Bolonyaban hy egy nehani esztendeig az gialogh hadnagjsagot beoczülettel szolgvalvan viselte.” vö. Domokos Pál Péter: *Tatrosy György önéletírása és történelmi feljegyzései*. In: Irodalomtudományi Közlemények, 1959., 3.

100. Fekete Gyeorgy Hauptman. BÁL, Villicats (Hannen-) Rechnungen V/19, 533.

101. „Anno 1655. Diesen Tag (4 Februar) ist der Czukas Istvan, Hauptmann unserer Trabanten, Todes Verblechen und pompose zu der Erden bestatt in die Sechen Kirchen”, *Quellen*, IV., 239.

102. 1595-ben a Mihály vajda megsegítésére küldött erdélyi hadak a Barcaságba érkeztek: „az Szebeni Varas Ezer feket Darabonchot hatt eztendöröl eztendöre continuo, ezek mind Puskasok, azok is elerkeznek. Az Brassayak ezer kek Drabontia is erkezek. Mert ő kis continue annit tartnak. Meggyes, Segesvar ezek is ezer zöldkönteső Drabontot tartnak azok is mind Puskasok, azok is el erkeznnek, Bezzerche Varas azok is ezer vörös gialognak fizetnek continue mint Puskasok azok is el iövennek. . Mihali Vaida az ő nepevel algyuival szep Taraczkival szep neppel, sok io olahokkal.” Pellérdi Péter leveléből. vö. Carol Göllner: *Faima lui Mihai Viteazul in Apus*, Anuarul Inst. de Istorie Națională, Cluj, Tom. VIII (1939–1942.), nr. 51, 174–175, 214–224.

brassói magyar krónikás a következőképpen írja le a városi darabontok szereplését: „1644. . . Az brassay gialogh is oda jara cziak nem egész eztendeigh. Cziukas István eoczjem hadnagysaga alat emberulis forgo(lo)dek. Az brassai gialogot urunk eo nagysaga Csetnek varaban¹⁰³ hadjvan vigiazni egy hajnalban jo reggel az cziazar hada Vadasz Pal capitanyisagha fel habara eöket. . . Az hadnagy Csukas Istvan eoczjem ur mind az altal nem sok karral leön.”¹⁰⁴ Ifj. Csukás István halála után a brassói gyalogok résztvettek II. Rákóczi György szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjáratában is.

Volt rá eset, hogy apácai szabadosok nemeslevelet is kaptak. 1612-ben, amikor a Brassó ellen hadakozó Báthory Gábor Apáca vidékét is megszállotta, az apácai darabontok egy része átállott a fejedelem szolgálatába. A fejedelem 1612-ben Apáczai Mihálynak hűséges szolgálataiért nemeslevelet adott és portáját mindennemű szolgáltatás alól felmentette.¹⁰⁵

A töröcsvári uradalomnak – tehát Apácának is – a társadalmi képlete jóval egyértelműbb volt, mint a fejedelmi tulajdonban maradt uradalmaké. Kisnemesi réteg nem alakulhatott ki. A levéltári források csak jobbágyokról, nem adózó szegényekről, és szabadosokról, darabontokról tudnak. A jobbágyi szolgáltatásoktól időlegesen mentesített darabontok még amolyan félnemesi állapotba sem tudtak felvergődni, mint a kővári uradalomban.¹⁰⁶ Brassó ennek útját eltorlaszolta. Csupán a XVI. század második és a XVII. század első felében szerepelnek, amíg a fejedelmek Brassótól katonákat követeltek, majd a jobbágyi állapotba visszasüllyedve eltűnnek. A Csere családdal kortárs apácai Porkoláb család itt következő nemzedékrendje jól illusztrálja a szabados családok emelkedését majd visszahullásukat a jobbágyok sorába. A nemzedékrend a jobbágy → szabados → jobbágy út tipikus példája.

1577.: *Porkoláb András, Porkoláb János*

Porkoláb János
(kb. 1610–1658)

apácai szabados, brassói darabont, részt vesz
I. Rákóczy György fejedelem hadjárataiban.
Felesége (Hajdú)-böszörményi származású
1658-ban a tatárok vágják le

id. Porkoláb Tamás
felesége oklándi
Oklándra költözik

ifj. Porkoláb Tamás
oklándi lakos

Porkoláb János
(kb. 1650–1700)
apácai lakos 1673, 1688

Porkoláb Mátyás
(szül. 1658)
apácai lakos
az 1725. évi tanúkihallgatás
szereplője

103. Csetnek, a szlovákiai Stitník.

104. Domokos Pál Péter, *í. m.*, 260.

105. Bán Imre, *í. m.*, 32.

106. vö. Szentgyörgyi Mária: *Kővár vidékének társadalma*. Bp. 1972., 53–95.

Porkoláb András és Porkoláb János az 1577. évi adókiivetési ív szerint adózó jobbágysok. Porkoláb János, Apáczai Csere János kortársa Brassó darabontja és részt vesz I. Rákóczy György hadjáratában. Utóbbi Porkoláb János és Porkoláb Mátyás újra adózó jobbágysok, sőt Brassó az Oklándra költözött Porkoláb Tamást és fiát is mint szokott jobbágysokat szeretné visszazerezni.

A XVI. században és a XVII. század első felében a kézműves-kereskedelmi központ Brassó árnyékában Apáca is bizonyos mértékig a polgárosodás hatókörében élt. Társadalmi berendezkedésén a fejedelmi hatalom érdekei is kedvezően módosítottak. A XVII. század végi refeudalizáció, a fejedelmi hatalom hanyatlásának körülményei közepette azonban Brassó jelentősége is csökken. Szász patriciusrétege mindinkább felhagy kézműves és kereskedelmi tevékenységével és feudális előjogaiból él. A XVIII. században a töröcsvári uradalom falvainak lakossága mind súlyosbodó úrbéri szolgáltatásokkal tartozik a városnak és jobbágys állapota még nyilvánvalóbbá válik.

Faluközösség – önkormányzat

Apáca parasztközössége jól szervezett önkormányzattal rendelkezett. A középkori Erdély faluközösségeinek szervezete igen változatos volt. A magyar lakosságú falvak élén a bírö (judex, Richter)¹⁰⁷ állott, a román falvakat kenézek és szindíák (sîndie) igazgatták¹⁰⁸, a szász közösségek vezetője a folnagy (villicus, Hann, fânogiu) volt.¹⁰⁹ Az apácai falusbíróat csak 1514-ben nevezik folnagynak¹¹⁰, a következő névjegyzékekben következetesen bírö (judex, Richter) néven szerepel.¹¹¹ A bíröi tisztség – bár Erdélyben általános volt – a Barcaságon kivételnek számított. A töröcsvári uradalom területén csak Apácán és Krizbán találunk bíröt, Hétfaluban folnagysok vezették a faluközösségeket.¹¹² A bíröt, illetve folnagysot munkájában az esküdtek – a töröcsvári uradalom falvaiban a polgárok – segítették.¹¹³ A *polgár* (cives, Bürger, pîrgar) elnevezés használatos volt a barcasági szász, magyar és román¹¹⁴ falvakban egyaránt. A polgárok önkormányzati tisztségviselőként működtek a folnagysok vezette hétfalusi közösségekben is. A falusi polgár máshol hütös vagy esküdtpolgár) tehát a helyi önkormányzat tisztségviselője volt és nem azonosítható a brassói városi polgárokkal.¹¹⁵

107. Imreh István: *A rendtartó székely falu*, Bukarest, 1973., 44–45.

108. vö. *i. m.*; uö. *Urbariile Târri Fâgârâşului*, I., Bucureşti, 1970.

109. Binder Pál: *A magyar folnagy és a román fânogiu tisztségnevről*. In: Nyelv- és Irodalomtudományi közlemények, 1972., 1, 95–104.

110. 1514: „Appaczya: Schicket Kelemen folnagich.” vö. *Quellen*, II., 8–9.

111. 1526: „Appacia, Igeteo Lorincz iudex.” 1533–37.: „Eggeth Ystwan iudex.” vö. *Quellen*, I, 684., II., 479–480.

112. 1606: „... dem honnen aus Langendorff (Hosszúfalu sz. j.), dem honnen aus Batschfallw (Bácsfalu), dem honnen aus Thyrkesch (Türkös), dem honnen aus Zayzon (Zajzon), dem honnen aus Zernatfallw (Csernátfalu), dem Richter von Krasbach (Krizba), Dem Richter von Appaltza (Apáca). ... Sein Tringgelt.” vö. BÁL, Urad. szám., III/7, 469.

113. 1791: Hosszúfalvi Csáki András *Falnagy*, David István *Provillicus*, Pajor István, Sára Mihály *Polgár*, Köpe János *Polgár*. ... Tattrangi Tott István *Falnagy*, Barkó Mihály *Provillicus*, Purkeretzi: Lörinc Tamás *Falnagy*, Buna István *Provillicus*. ... Zajzoni: Rabb Mihály *Falnagy*, Péroska Mihály *Provillicus*. ... stb. vö. Brassó szabad kir. város úrbéri tulajdonát képező hajdani Töröcsvári uradalom jogi állapotra. Brassó, 1882., 34.

114. 1680–1708: „Szerneszt (Zernyest): Bukur Dann Borger.” BÁL, Urad. szám. I/19; A zernyesti polgár egy falunegyed tisztségviselője volt. pl. 1568–1588: „Alda Popa sein vierteil, Nenschwl sein Vierteil.” vö. BÁL, Urad. szám. IX/1.

115. Így Bán Imrénél (*i. m.*, 19.) ezt olvashatjuk: „Figyelmet érdemel, hogy (1538–47-ben) Apáca 59 családja között négy civis akadt, azaz olyan, aki brassói polgárjoggal rendelkezett: ... Kis Bálint, Tóth Boldizsár, Sebestyén Péter, Polgár Máté.” 1577: Böleoni Thamas Richter, Laslo Benck burg(er), Barlabas Simon Burg(er), Laslo Thamas Burg(er)” vö. BÁL, Urad. szám. III/6, 31.

A bíró és a négy polgár testülete alkotta az apácai faluközösség vezetőségét, tanácsát. A minden évben újraválasztott vezetőség a jobbágyközösség képviselője volt és annak belső ügyeit intézte. Ugyanakkor összekötő kapocsként szerepelt a földesúr, Brassó és a falu között. Mivel Apácán nem bukkantunk faluközösségi jegyzőkönyvekre, a falu életének belső képét kevésbé rajzolhatjuk meg. Annyi bizonyos, hogy a falura kirótt adót a faluközösségben osztották el. Apróbb belső jogi ügyekben maguk ítélték. Tolvajok, rablók és más gonosztevők üldözése és elfogatása az uradalom területén Brassó hatáskörébe tartozott. A városnak pallosjoga is volt. A Töröcsvári uradalom birtokába való beiktatáskor ezt a jogát az országgyűlés külön is megerősítette.¹¹⁶

Részletesebb kép bontakozik ki a tanulmányozott forrásokból a falu vezetőségének másik arcáról: a faluközösség és Brassó közötti közvetítő szerepéről, a város érdekeinek szolgálatáról. Anélkül, hogy a falu hagyományos rendjét megbontotta volna, Brassó igyekezett a faluközösség vezetőségét a maga akaratának alávetni, a saját érdekeit képviselő testületté változtatni. A város képviselői már a XVI. században résztvettek a bíró és az esküdtek megválasztásán. Ezzel kapcsolatos költségeiket megfizették. 1598-ban az apácai bíró választásakor 4 forintot költöttek.¹¹⁷ A bíró gondoskodott a census begyűjtéséről és átadásáról. A város részéről ezért az esküdtekkel együtt borralvót (Trinkgelt) kapott. A XVI. század végén és a XVII. század elején évente egy forintot, 1636-tól 1 forint 50 dénárt fizettek.¹¹⁸ A falu határában különleges használati jogokat élveztek. Az 1761. évi urbáriumban a következőket olvashatjuk: „A Dögös pataka fejen vagon egy darabb kaszáló hely, melyet a Falusi Biro a Polgárokkal edjut szokot meg kaszálni... Az also ford(ulo) határban a Szunyogosban is vagon egy darab kaszáló hely, melyet ugyan a Falusi Tisztek közönségesen szoktak kaszálni...”¹¹⁹

A falusi egyházközség vezetői, a lelkész és a gocsmán¹²⁰ hasonlóképpen bizonyos szolgálatokat tettek a városnak. A Barcaság magyar, szász és román¹²¹ falvaiban az egyházközség világi előjáróját gocsmánnak nevezték. Ez a tisztségnév szász közvetítéssel jutott a barcasági magyarság és románság szóhasználatába. Amint a számadásokból kitűnik, a falvak lelkészei és gocsmánjai kezelték a földesúr tulajdonában lévő malmok jövedelmét. Mindezt ők is borralvót kaptak.¹²²

Művelődés

Apáca művelődéstörténete szorosan összefügg Brassó, a Barcaság és a töröcsvári uradalmat képező kilenc falu kultúrtörténetével.¹²³ A barcasági magyarság egyházi és művelődési-nyelvi elkülönüléséről csak a reformáció (1542) utáni időkben beszél-

116. Brassó szabad kir. város tulajdonát képező hajadani Töröcsvári uradalom jogi állapotra, Brassó, 1882., 24–25.

117. BÁL, Urad., szám. III/7, 176.

118. Az összeget rendszeresen bejegyezték. vö. BÁL, Urad. szám. III/7, 8.

119. 1761. urb. 739.

120. 1577. Apáca: „Sándor Antal Scherrn vnd Goltschmann”; 1606: „M.Geben Rhattungk von der Millen zu Krisbach der Lukatsch Pop, vnd Egjeth Janos der Godtschman; Zahlt dem Gottschman ausm Pürkeretz 25 Dill zum Pfarrhoff gebracht; Hillt Rhattungk mit dem Benedek Pap vnd den 2 Gottschmannen aus Langendorff.” vö. BÁL, III/7, 453, 469, 472.

121. Zernyest 1568–1588: „Radul Popa ist Gottesmann.” vö. BÁL, IX/1. Brassó–Bolgarszeg: 1659: „Tot pe acea vreme au murit și preoteasa popei lui Ion, sin Florei gocimanului.” vö. Radu Tempea: *Istoria Sfîntei Biserici a Scheilor Brașovului*. Ediție de O. Schiau, L. Bot. București, 1969, 63.

122. BÁL, Urad. szám. III/8, 55, 108.

123. Binder Pál: *A barcasági magyarok művelődéstörténetéből*, Művelődés. 1973., 3, 9–12.

hetünk. Csak az anyanyelvet jogaiba helyező humanizmus és reformáció hozott létre nyelvi megosztott intézményeket. Brassónak már a reformáció első éveiben volt magyar prédikátora (János és Demeter pap). 1556-ban Walentin Wagner neves humanista gondoskodott a magyar prédikátor javadalmazásáról.¹²⁴

Hétfaluban már a reformáció előtt három egyházközség volt. Bácsfalu, Csernátfalú és Türkös népét szolgálta a csarnátfalusi Szent Mihály egyház, Hosszúfaluban önálló egyházközség létezett, az elkülönülten fekvő Háromfalu (Tatrag, Zajzon, Pürkerec) temploma a pürkereci Mária Magdolna egyház volt.¹²⁵

Az apácai egyházközség csak a reformáció korában bukkan fel. 1555-ben az apácai lelkész 10 forint fizetést és a báránydézsmából 1 forintot kapott.¹²⁶ Mivel az apácai paplak építésénél a krizbaiak is segédkeztek,¹²⁷ valószínű, hogy a két falu eredetileg egy közös egyházközséget alkotott.

A Királyföldön már a XV. században fejlett falusi iskolahálózat működött. A szomszédos Székelyföldön is sok XVI. századi iskoláról tudunk. Az Apácával szemben fekvő Bölönben a XVI. század utolsó éveiben jól szervezett iskolában tanítottak.¹²⁸ A Barcaság minden falujában volt már ekkor iskolamester. A törösvári uradalom protestáns egyházközségei mellett több iskola is működött. A brassói magyar iskolamesterről (Scholasticus hungaricus) egy 1571. évi oklevél tudósít.¹²⁹ Mégis úgy tűnik, hogy ott a magyar nyelvű oktatás legalább a reformáció hajnaláig nyúlik vissza. Gödri János a brassói magyarság egyik XVIII. századi krónikása úgy tudta, hogy: „Honterus János és az akkori buzgó Magistratus és Fő Pap nem hagyta a kevés Magyarságot vigasztalás nélkül, hanem a régi mód szerint gondot viselt arról, hogy nékiek Magyar Papot és Mestert, azoknak Szállást, Salariumot és iskolát rendeljen.”¹³⁰

Hétfaluban már 1544-ben mind a három egyházközség mellett volt iskola. Csernátfaluban 101 jobbágy közösen fizette iskolamesterét (ludi-rector)¹³¹. Külön iskola

124. H. Herbert: *Die Inventarien der Burzenländer Pfarrgemeinden*, In: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. XV., 1892., 59.; Mátyás Pál: *Adatok a királyföldi protestáns egyházainak történetéhez a XVI. században*, In: Református Egyház, XIX., 1967., 3, 59.

125. 1513-ban a barcasági esperes csak azzal a feltétellel engedélyezte a tatragiaknak egy kápolna építését, ha ez nem csorbítja a pürkereci parohia jövedelmét. Tatrag 1758-ban. Bácsfalu 1808-ban és Zajzon csak 1818-ban képezett önálló anyaszentegyházat. vö. Joseph Trasuch: *Geschichte des Burzenländer Capituls*. In: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens, III., Heft 1. 53–54.

126. „1555. Ad comissionem d. iud. dedi parcho Apaczjensi fl.10. . . Amplius dedi parcho in Apaczja ex decimis agnellis bib(ales) fl. 1 asp. 13. Parcho in Zent Mýhall (a csernátfalvi egyház sz. j.) ex decimis agnellis bib(ales) asp. 27 1/2.” vö. *Quellen*, III., 488.

127. „Profecti in Krisbach causa exstruendae domus parochialis et tandem in Apaczja causa concambii partium terrae cum nobilibus in Bölön, consumptum est fl. 1. asp. 46 1/2. u.o.

128. A XV–XVI. század fordulóján a száz székben több mint 120 iskolamestert (scholasticus) lehet kimutatni. vö. Heinz Brandsch: *Die siebenbürgisch-sächsischen Dorfschulen im Reformationsjahrhundert*. In: Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, 44, 1927. 480–502; Dankanis Ádám: *Az oktatásügy kezdeteiről a Székelyföldön*, In: Korunk, 1970., 11, 1734.

129. 1571: „Scholasticus Hungaricus R= 2 asp. 25 (az összeg csak egy negyedére vonatkozik) vö. BÁL, Urad. szám. Städtische Rechnungen verschiedener Art, 1540–1590. I/7, 93.

130. Brassói Magyar Evangélikus templom Levéltára, Matricula Ecclesia Hungarico-Aug Conf addictae Coronensis per Johannem Godri 1784., 3.1.

131. „Proventus Parochorum et Ludi–Rectorum Praedialium Terrae Barcensis A(nnus) 1544. Bachfalv, Türckes et S. Michayl. Hi Pagi tres habent Colonos lol. . . Ludi–Rector habet a singulis Colonis per anni spatium asper 4. Panem annum unum seu den(ares) 1. . . Langendorff habet Colonos 73. Singuli Coloni solvunt per annum Parochio asper 10. . . Ludirectori debentur a singulis Colonis asper 4. . . Tatrag, Pürkeretz, Zajzon. Hi pagi tres Colonos habent 59. . . Ludo Rectori solvitur a singulis modius tritici dimidius. Preaterea a singulis Colonis asper 4. cum tertia parte lignorum, pro uno Conductu Panes 3. Coetorum anni Panes non dantur.” vö. Heinz Brandsch, *ibm.* 503–504.

volt Hosszúfaluban és Háromfaluban¹³². Az apácai iskolamester első okleveles említése 1560-ból származik.¹³³ Az 1594. évi számadás pedig arról tudósít, hogy az iskolamester (Schulmeister) nem fizetett adót.¹³⁴ Az apácai iskolából több ifjú került ki, aki tanulmányait folytatva diák lett. 1556-ban az apácai adófizetők között szerepel Lőrinc diák¹³⁵. 1562-ben a polgári tisztséget is viseli.¹³⁶ Az 1575., illetve 1577. évi szabados-darabont névjegyzékben előfordul Gergely diák neve. Régi volt tehát az apácai iskola is. Bár Apáczai Csere János gyermekkorából nincs adatunk, biztosra vehetjük, hogy a betűvetés mesterségével szülőfalujában ismerkedett meg.

Csere János szülei és nagyszülei korából elég jól ismerjük a törökvári uradalom falvaiban működő lelkészeket. A hétfalusi, krizbai és apácai malmok jövedelmének elszámolásakor 1598-ban az apácai János, a pürkereci Márton, a csernátfalusi Benedek és a hosszúfalusi Simon papot említik.¹³⁷ 1606-ban Apácán János, Krizbán Lukács, Hosszúfaluban Benedek, Csernátfaluban Izsák, Pürkerecen Márton pap pástorkodott.¹³⁸ Az 1612. évi harcok idején a magyar anyanyelvű brassói darabontok lelki gondozását a hosszúfalusi Benedek és a csernátfalusi Izsák pap látta el.¹³⁹ Apácai János pap családnevét egy 1585-ben keltezett kihallgatási jegyzőkönyvből tudjuk meg, amikor Bene János és Bene Ananiás negyven éves brassói magyar prédikátor azt vallják, hogy apjuk (Ananiás Benő Sommerburgensis) zombori lelkész volt¹⁴⁰. Ez a Zombori Benő Ananiás 1572-ben a brassói gimnázium tanulója.¹⁴¹, 1585-ben pedig brassói magyar lelkész is volt.¹⁴² 1628-ban szemerjai Elekes János brassói magyar prédikátor halála után a város János apácai pap Ananiás nevű fiát hívta meg papnak. Tatrosi György krónikájában a következőket jegyzi fel: „Ananyas Beneo Apaczay seccedal az brassay magjar praedikatorsaghra melliert ugian engemet kulde az tanacz Patakra es megh hozam, mivel ott valo novitius deak vala az niolczadik collatioban leven. . .”¹⁴³ Az értelmiségi foglalkozás több, a Barcaságon élő családban öröklődött. Erről tanúskodik az Apácán is paposkodó Benő lelkészcsalád geneológiai táblázata is:

132. u.o.

133. „Ludirectori in Apaczia solui salarii sui causa fl 9 asp 25”, vö. D. Prodan, *i.m.*, 665.

134. „Man gingen ab am schulmeister. . .” BÁL, Urad. szám. III/7, 16.

135. BÁL, Urad. szám. III/5.

136. u.o.

137. D. Prodan, *i.m.*, 639. 1.

138. „It mir von dem Janos Pap von Appaltza Lemmer Zehenden eingewert.” 1606: „zu Krisbach, der Lukatsch Pap; dem Benedeck Pap vnd den 2 Gottschmannen aus Langendorff; Dem Benedeck Pap sein gewöhnliche Trinkgelt f-1 . . . Den tag mit dem Isack Pap hilt rhattungk . . . Thürketsch. . . Den tag hielt Rhattungk mit dem Marton Pap, und dem 2 Gottschmanen wegen der Zayzoner Mill”. BÁL, Urad. szám. III/7, 503, 529, 542, 544, 515.

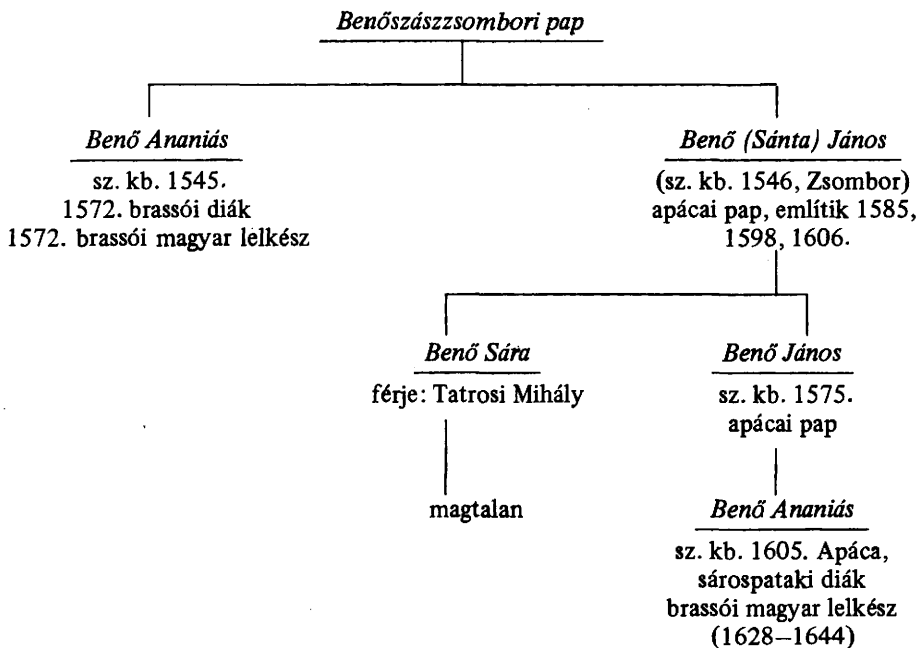
139. „Isak Pap, Benedek Pap sampt dem dobos; zahlte dem Isak pap, dem Benedek Pap seÿnem dobos”, vö. BÁL, Fond Brassó város tanácsa, Számadások. 10 III/B, 4, 9. (A városi darabontok névsora).

140. *Székelyszombor község monográfiája*. (Kézirat a székelyszombori iskolában).

141. Mátyás Pál, *i.m.*, 61.

142. uo

143. „Ananias P. Apáczai, anno 1627, pastor factus”. vö. Joh. Szombathi: *Historia scholae seu collegii ref. Sárospatakiensis*, Sárospatak, 1860, 121. apud Bán Imre, *i.m.*, 22.

Joggal tételezheti fel Bán Imre – bár nincs rá írásos bizonyítékunk –, hogy a két értelemiségit adó Csere családban is lehetett az értelmiségi-humanista foglalatosságnak valamelyes hagyománya. Tény, hogy a XVI. század második és a XVII. század első felében kb. 1660-ig a barcasági magyar egyházak kálvinisták voltak annak ellenére, hogy a barcasági esperesség előljárói ekkor evangélikus (luteránus) szászok. A luteránus földesúr és a szász egyházi vezetés az 1640-es évekig nem gyakorolt nyomást a kálvinista fejedelmek védelmét élvező kilencfalusi egyházakra. Ebben az időben a barcasági magyar diákok minden megszorítás nélkül látogathatták a kálvinista kollégiumokat (Gyulafehérvár, Sárospatak, Debrecen). A XVII. század elején székelyföldi kálvinisták, illyefalvi Bikfalvi András, majd szemerjei Elekes János volt brassói magyar pap.¹⁴⁴ A kolostor utcai magyar templomot a kálvinista fejedelmek is látogatták. János brassói magyar lelkész pedig a Fekete-templomban Bethlen Gábor jelenlétében tartott kálvinista istentiszteletet és magyar

144. Szei József felsorolja a XVII. századi brassói magyar lelkészeket. A kálvinista meggyőződésűkhöz ragaszkodó lelkipásztorok elűzése az 1640-es években kezdődött.

Bikfalvi András, kiis Illyefalváról hivatott b é, 1598 Esztendőbe obiit Corona 1613 Anno. – Szemerjai János ki Szermejáról hivatott b é és Brassoban megholt. kezdette a Ministeriumot viselni Anno 1613 obiit Corona 1628. – Halmági Daniel, ki Halmágyra ki-hivatott, Volt ez a Brassai Ministerségben Anno 1644 melybe hivatott volt Gyula Fejérvárról. Eodem Anno 1644. translupis Halmaginum. – Böszörményi János, lei hivatt. Hosszufalubol a Szamkivetesre küldetett. Debretzenből hivatott volt ez 1644 Esztendőben Hosszufaluba, onnan Brassóba, és Brassóból vissza vitetett Hosszufaluba a honnan exiliumba küldetett Anno 1645. – Brassai Major András ki Brassóban holt meg. Hivatott volt ez Gyula Fejér Várról 1646 esztendőbe 1649. – Bolgárszegi Gothardt Márton ki Halmágyra vitetett 1649. Eszt volt Brassai hivatala. – Krizbai Tamás, ki Hosszufaluból hivatvatván, Brassóból számkivetésbe küldetett. Vocatus 1665. Pulsus in exilium 1668. – Brassói Magyar Evangélikus Templom levéltára, A Brassai Magyar Evangyelika Eklésiában emlékeztünk után-való minden Predikátoroknak neveik (Szei József XVIII., századi kézírata).

nyelvű prédikációt.¹⁴⁵ A zömében kálvinista, hajdú származású brassói darabontokat pedig nehezen gondolhatta volna egy luteránus lelkipásztor.

Hasonló türelmességet tanúsítottak az iskolamesterek és a világi értelmiség is. Benő Ananiást a városi tanács hívta meg brassói papságra.¹⁴⁶ Meghívása után a brassói magyar iskolamesteri állást is egy sárospataki kálvinista diák Rozgonyi Sutor (Varga) János foglalta el.¹⁴⁷ Ebben az időben több brassói magyar rektor volt a kálvinista kollégiumok diákja. Szokolyai István a debreceni főiskoláról, Petfi (vagy Péterfi) István Gyulafehérvárról, Krizbai János Péter pedig az enyedi kollégiumból került a brassói magyar iskola élére.¹⁴⁸

Ebben a toleráns szellemi légkörben nevelkedtek az apácai értelmiségiek is. Annak ellenére, hogy ebben az időben Apáca szomszédaitól elkülönülve kálvinista szívet kapott,¹⁴⁹ sok idevalósi ifjú kitart egyháza mellett és kálvinista környezetben keres megélhetést. Apáczai István szatmárvidéki (1606), Apáczai Miklós (1614) tordai református lelkész, Apáczai Bálint pedig a kolozsvári református iskola seniora, majd a fejedelem radnóti számtartója volt.¹⁵⁰

Apáczai Csere János életében és halála után hétfalusi csángó értelmiségiek voltak apácai iskolamesterek. Az apácai őrtöröny felirata szerint 1658-ban Csernátfalvi P. Márton a tanítómaster. Csernátfalvi Márton és esetleg Csernátfalvi János is az 1628 és 1665 között Csernátfaluban lelkészkedő Pap Benjamin fiai lehetnek.¹⁵¹ Valószínű ugyanezen család tagja volt Csernátfalvi M(agister?) János, aki 1676-ig Apácán iskolamesterként működött.¹⁵²

A XVII. század elején sok erdélyi ifjú Hollandia egyetemét kereste fel. Brassai Mihály (Michael Coroneus) 1632-ben, Csernátfalvi János (Johannes Schernatfalwi Transylvanus) az előbb említett Rozgonyi Sutor Jánossal (Johannes Souterius) együtt iratkozott be a később Csere János által is látogatott leydeni egyetemre.¹⁵³

A XVII. század első felében tehát a barcasági értelmiségiek kapcsolatban állottak a kor legjelentősebb kálvinista intézményeivel. A Barcaság falvaiból is több Brassóban, a csángó falvakban vagy más vidékeken lelkészkedő, iskolamesterkedő értelmiségi rajzott ki.

145. „Hat unser Ungarischer Prädiger Janos Pap Fürstlich Gnaden in unser Farrkirchen geprädiget Evangelium Lucae 21): „Jesus ördögött üz vala); hat Fürstlich Gnaden, wie er dann auch in der Wahrheit ein rechtschaffen Prädiger war, sehr wohl gefallen. Dieser, ein rechter Deutscher (von) Nation, ward mit fl. 10 verehret.” vö. *Quellen*, II, 546.

146. Bikfalvi András (1598–1613) és Szemerjei Elekes János (1613–1628) után Benő vagy Pap Ananiás lett brassói magyar pap (1628–1641), aki előbb csernátfalvi lelkész volt (1620–1628). Ennek fia lehetett Ananiás Pastorie vulgo Pap Cor (onensis), aki mint pürekerci pap hal meg 1671-ben.

147. Tonk Sándor: *Rozgonyi Sutor (Varga) János*. In: *Acta Historiae Litteraturum Hungaricarum*. Tomus X–XI. Szeged, 1971, 75.

148. „Praeceptores hungarici A.C. add. Coron(am)”. Fekete Templom Levéltára Brassó, Ioseph Trausch, Onomasticon I. Tq 157, I nr. 66.

149. A déli szomszéd Szászmogyorós lutheránus, a keleti (Bölön, Nagyajta) északi (Ürmös, Alsórákos) és nyugati (Datk, Hévíz) községek lakossága zömében unitárius volt.

150. Herepei János közli a XVII. századi apácai származású értelmiségiek névsorát, *i.m.*, 416–417.

151. Benjam Pastpros Pap dictus ob(iit) m.Martio 1695.. Fekete Templom Levéltára Brassó, *i.m.*, 35.

152. „A(nnb) 1676 dje 11 Majj ordináltattam Fejervarat a generalisban. . . Apálczárol jöttem Praedikatorságra Olasztelekre.” vö. Herepei János, *i.m.*, 416.

153. Fr. Teutsch: *Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Leyden 1575–1875*. In: *Archiv des Vereins*, XVI., 1880, 208–209. l.

Csere János gyermekkoráról és származásáról igen kevés közvetlen adattal rendelkezünk. Születési évét maga mondja meg Magyar Encyclopaedia-ja 312. lapján az 1625. évnél: „Ennek a könyvnek írója születtetik”. Erdély leírásánál, az Olt folyó nevének említésekor a 118. oldalon megjegyzi: „melynek partján neveltetem”. Gyerekkorában sokat barangol valószínű a rokonságnál a közeli Erdővidéken. Erre utalnak a Magyar Encyclopaedia következő sorai: „Németországban sok jó savanyú vizek vannak, mint Erdélyben is, kik közül az erdő vidékiek a legnevezetesebbek mellyek(ben) a b.e. és mindenfelé tündöklő hírű-nevű Bethlen Gábor medicusi tanátsaiból három holnapig mulatott”. (123. o.) Még fiatal korában járt a homoródalmási barlangnál is, amely a török és tatár betörések idején az erdővidékiek gyakori rejtékhelye volt. „Vargyas Mellett a Tsudakö, melynek oldalában egy kerekded lik vagyon, kire nehezen hághatni fel és osztán oda bé rettenetes üregek vagynak, s denevéreknek sokasága; egynéhány óráig jártam tizenegyet magammal gyertyáknál benne, de végét soha nem érhattük; sok emlékezetre méltó dolgot láttam benne.” (120. o.)¹⁵⁴

Amint ismeretes, Apáczai Csere János származását illetően döntő jelentőségű egykori tanítványa, Bethlen Miklós feljegyzése: „Apáczai János volt Barca-apáczai szegény, ott minémű szabadsággal élnek, olyan ember gyermeke”.¹⁵⁵ Az Apáczai Csere Jánossal foglalkozó aránylag gazdag irodalom ezeket a sorokat kétféleképpen értelmezte: vagy székelynek vélte Apáczai őseit és így ezek szabadságát magától értetődőnek tekintette,¹⁵⁶ vagy pedig ezt a szabadságot az egész apácai lakosságra vonatkoztatta. Az utóbbi nézetet vallotta Herepei János és valamivel árnyaltabban Bán Imre.

Herepei János a következőképpen vélekedett: „Több újabbkori munka Apáczai Csere Jánost eredetileg is jobbágy származásúnak állítja. . . . A tévedés különben Bethlen Miklós önéletírásában olvasható megemlékezésnek értelmezni nem tudásából ered. Pedig Bethlen Miklós világosan szól. . . Minthogy pedig a szegénység még nem jelent jobbágyi sorsot, sőt Bethlen éppen „szabadsággal élő”-nek jelöli meg Apáczai apját, már ebből is megállapíthatjuk csak bizonyos szempontból korlátozott egyéni szabadságát, amelyet azután az uralkodók erélyessége vagy erélytelensége Brassó városának, mint a töröcsvári vár birtokába jutott s ezzel védelmére kötelezett közületnek erőszakosságától megoltalmazott, vagy pedig mentére hagyott. Apáczai apjának erre a jogára pedig ugyancsak Bethlen utal abban a körülírásban, hogy ott „minémű szabadsággal élnek”. Erre figyelemmel lévén, ha most elővesszük Orbán Balázs A Székelyföld leírása című nagyszerű munkájának a Barcaságról írott kötetét megtaláljuk, hogy ez a korlátozottság főképpen a töröcsvári vár védelmében teljesítendő katonai szolgálatot jelentette. Ez a helyzet azután egészen addig az ideig maradt csaknem változatlan, amíg ifjabb Rákóczy György fejedelem Töröcsvárárt és minden hozzátartozandóságát a felső-fehérmegyei Hétfalu, Apáca, Krizba csángófalvakkal együtt 1651. április 25-én kelt adománylevelével, illetőleg annak két esztendő múlva történt országgyűlési kihirdetésével Brassó város örökös tulajdonába juttatta. Az apácai Cserék tehát szabad emberek voltak, mégpedig csángók, illetőleg a székelyeknek keleti irányban történt hajdani vonulásuk közben a szorosan vett Székelyföldön kívül, vagyis

154. Bán Imre, *i.m.*, 31, 38–40.

155. Bethlen Miklós *önéletírása*, Pest, 1858, I, 124; Az önéletírás Tolnai Gábor féle kiadása, Bp., é.n., 152.; V. Windisch Éva kiadása, Bp., 1955, I, 160.

156. „Csere János a brassómegyei Apáca községben született; ősei szabad székely határőrök voltak. . . .” Bisztray Gyula: *Nagyenyedi Helikon* I, Nagyenyed, 1933, 13.

az Olton innen maradt töredéke valának”.¹⁵⁷ Herepei itt idézett véleményét máshol is megerősíti: „A Székelyföldön kívüli Apáca lakói, mint törcsvári várhoz tartozó katonák, egyéni szabadsággal és jogokkal élő székelyek voltak, akiket a világi pályára való menetelben akkor még nem korlátozott jobbágyi sors.”¹⁵⁸

Lényegében ugyanezt a nézetet osztotta Bán Imre is, azzal a különbséggel, hogy felismerte az apácaiak XVI. századi jobbágyi állapotát: „A szabad várjobbágy nép már a XVI. század folyamán lényegében szolgasorsba jutott, ha talán helyzete nem volt is olyan sanyarú, mint később a XVIII. század folyamán, amikor már szabályos úrbéri szolgáltatásokat adott a birtokos városnak”.¹⁵⁹ Majd az apácai közösség egészéhez kapcsolva értelmezi Bethlen Miklós Apáczai származására vonatkozó – fennebb idézett – sorait: „Kiderül e lakonikus megállapításból, hogy a kancellár Apáczai családját nem tartotta országos nemesnek, de mégis valamelyes privilégiummal élő réteghez tartozónak. Egészen bizonyosnak látszik, hogy Brassónak a tőle legtávolabb eső s legkeményebb nyakú Apácát sikerült legkésőbb járomba törnie, s a szabad székely vidékekről folyamatosan újabb bevándorlókkal gyarapodó falu kiváltságos voltának tudatát szívósan őrizhette.”¹⁶⁰

Apáca gazdasági és társadalmi állapotának ismertetése az előző fejezetekben eléggé bizonyítja, hogy a Bán Imre és Herepei János megrajzolta helyzetkép – bár a Bán Imréé jobban megközelíti a valóságot mint az addigi nézetek – még mindig tévedéseket tartalmaz. Úgy véljük, hogy Apáca történeti-társadalmi fejlődéséből kiindulva a való helyzetet jobban megközelíthetjük. Ugyanakkor tekintettel kell lennünk a korabeli Erdély rendkívül sokrétű társadalmára is. Erdélyben ekkor a „minémű szabadsággal élő” „szegény embereknek” a jobbágyság és nemesség között hullámzó, jogilag gyakran meghatározatlan helyzetű, részben a korábbi századokból örökölt, részben a fejedelmi hatalom által kitermelt és fenntartott széles tömegei éltek: székelyek, szász szabadparasztkok, szabadosok, hunyadi és hétfalusi plájások, csíki őrállók, román kenézek, darabontok, puskások, nem is szólva a nagyszámú, armalist szerzett kisnemesről. Bethlen Miklós mindezt jól tudta. Következésképp Csere János szüleire vonatkozó megállapítása a Werbőczy törvénykönyvébe bele nem férő, számára nagyon is természetes és mindennapi valóságot tükrözi. Sorai az általános helyzetbe burkoltan takarnak egy konkrétan csupán differenciált társadalomvizsgálat alapján feltárható társadalmi állapotot.

Apáca mint említettük már a XV. században jobbágyközség, eltekintve attól, hogy az akkori úrbéri kötelezettségek jóval könnyebbek voltak mint a XVIII. századiak. Ha Apáca lakói egykor határőri szolgálatot teljesítettek is, a századok folyamán annak emléke elhalványulhatott. A XVI. században Apáca lakói már kétségtelenül nem voltak várkatonák, hanem Törcsvár jobbágysai. Szolgáltatásaikból fedezték a vár költségeit. *Ezek szerint nem lehet az egész apácai faluközösséget egészében sem székelynek, sem pedig „minémű szabadsággal élő” embereknek tekinteni. Brassó Apácát jobbágyfaluként kezelte akár zálog- akár örökbirtokról volt szó. Az apácaiak tehát nem voltak szabadok, hanem fehérmegyei jobbágyok. A Bethlen Miklós által említett „minémű szabadsággal élő ember” kifejezés egy a jobbágyi szolgáltatástól mentes szabadosra, valószínűleg a brassói gyalogok seregében szolgált darabontra vonatkozik. Apáczai Csere János ősei tehát szabadosok, darabont szolgálatot teljesítő emberek lehettek. Csupán erre a következtetésre juthatunk a tényleges történelmi társadalmi helyzet és Bethlen Miklós megállapításának összevetése alapján.*

157. Herepei János, *i. m.*, 413–414.

158. *i. m.*, 426.

159. Bán Imre, *i. m.*, 23.

160. *uo.*, 32.

Apáczai Csere János családjáról nagyon kevés adattal rendelkezünk. Éppen ezért a történettudomány csupán feltételezésekre volt és van utalva.

Herepei János érdeme, hogy tisztázta a Csere, Cseri és Cserei névformák rokonságát, egymáshoz való viszonyát.¹⁶¹ Amint megállapította, a három név azonos eredetű. Az utóbbi kettő az ősi Csere névből keletkezett. Herepei János fejtegetését itt csupán azzal egészíthetjük ki, hogy a Cserék – természetesen csak a családnévet viselő férfiágon – nem voltak őshonos apácaiak. A Csere név – amint már említettük – nem szerepel az 1577. évi és azelőtti adójegyzékekben sem az apácai jobbágyság, sem a szabadosok között.¹⁶² A Csere család őse tehát máshonnan, bizonyára a Székelyföldről került Apácára. Herepei Baróton talált egy Cserei Lukács nevű, 1602-ben szereplő szabad székelyt, 1604-ben pedig Telegdibaconban említenek egy Cserey Gergely nevű darabontot. Csíkban a Cserey ősi családnév; a Csereyek családnévüket csíkrákosi jószáguk Csere nevű domboldalától származtatják.¹⁶³ 1626-ban a közeli Csíktusnádon említenek egy Cserei János nevű székelyt.¹⁶⁴ Ami a Csere nevet illeti, Herepei szerint 1602-ben csak a keresztúr-széki Alsóboldogasszonyfalván éltek szabad székely Cserék, a szomszédos Szenterszébeten pedig Czire nevű jobbágyság.¹⁶⁵

Ami a család közvetlen leszármazását illeti, Apáczai Csere Jánost több kutató megpróbálta összefüggésbe hozni Báthori Gábor 1612-ben megnevesített katonájával. Ez évben a fejedelem Apáczai Mihályt a hadjárat alatt tanúsított hűségéért megnevesíti és jutalomképpen Apácán, a Nagy utcában Égető Dávid és Nagy Tamás jobbágyság háza között fekvő portáját mindennemű szolgáltatás alól felmenti.¹⁶⁶ A nemeslevélből kitűnik, hogy Apáczai Mihály portáját azelőtt jobbágysági kötelezettségek terhelték. Bán Imre szerint „nem valószínű, hogy ez az Apáczai Mihály Csere Jánosunk őse volt, hiszen a hagyomány szerint a Cserék a Rabszorosban laktak és jórészt ma is ott laknak.”¹⁶⁷ Nehezen hihető azonban, hogy a Cserék lakhelyével kapcsolatos hagyomány a XVII. század eleji helyzet emlékéit őrizné. Az 1763. évi összeírásban Csere Györgyöt és Mihályt a 9- illetve a 10-es, Rab Gergelyt pedig a 81-es sorszámmal jegyezték be.¹⁶⁸ A Rabszorosban lakó Rab család tehát a Cseréktől messze, a falu másik végében lakott. Feltételezésünket megerősíti az 1688. évi névjegyzék is.¹⁶⁹ Csere György és Mihály újra a névjegyzék elején, a 6-os és 7-es sorszám alatt jelenik meg, Rab Gergely pedig újra a vége fele a 93-as számnál szerepel. Lakhelyüket az eltelt évek során nem változtatták. Rab Gergely szomszédságában viszont a 83-as számnál Csere János, a 96-osnál Csere Tamás, a 102-esnél Csere György és a 108-asnál Csere Mihály fia tűnik fel. A Cserék tehát kirajzás és átköltözés során kerülhettek a Rabszorosba a Rabok szomszédságába. Eredetileg a falu valamely más részében, így a Nagy utcában is lakhattak. A megnevesített Apáczai Mihály Nagy utcai lakhelye tehát nem zárja ki a Cserékkel való kapcsolatot.

161. Herepei János, *i. m.*, 419–443.

162. vö. 2. függelék.

163. Herepei János, *i. m.*, 420, 426–427.

164. 1626 június 31. Czikkozmási vallató levél: „Czjerej János Tusnadj (6) azont felelin az mitt Thamas Janos in toto.” vö. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, 1964, 1, 86.

165. Herepei János, *i. m.*, 428–429.

166. „declaracione Domum eius in possessione Apacza, in platea Nagyutca vocata in vicinitibus domorum providi Davidis Egető ab una, ac Thomae Nagi domus desertae in altera, in comitatu Albensi Transylvaniae existenti, sitam ab omni censuum, taxarum et contributionum nostrarum tam ordinarium quam extraordinarium subsidiisque et lucri camerae nostrae solutione, servitiorum quorumlibet plebeorum subsidiisque et civium exhibitione etc. . . in perpetuum eximendam, supportandam et nobilitandam duximus . . . Gabriel princeps.” vö. Bán Imre, *i. m.*, 32–33.

167. Bán Imre, *i. m.*, 32.

168. vö. 3. függelék.

169. vö. 4. függelék.

Bethlen Gábor 1622. november 5-én nemesi oklevelet ad Chieri (Chiery) Benedeknek és atyjának *Mihálynak*, vérrokonainak, Tamásnak és Miklósnak, valamint testvéreiknek, Istvánnak és *Györgynek*.¹⁷⁰ Ezek a nemességre emelt személyek parasztnak születtek és 1622-ben Nagybölönben Sepsi székben laktak. A másolatban fennmaradt armálishoz a gyulafehérvári káptalan megjegyzést fűzött, amelyben a megnemesítetteket apácaiaknak mondja. Nyilvánvaló tehát – jegyzi meg Bán Imre –, hogy a család és a káptalan tudomása szerint a Cseriek Apácáról származtak és mint nemesek onnan is írták magukat.¹⁷¹ Az oklevélben szereplő keresztnévek elemzése hasonlóképpen a család apácai származására vall. A Benedek név a darabontok 1575. évi névjegyzékében háromszor is előfordul. A György, Mihály, Tamás és István nevek a XVII. század végi apácai adójegyzékekben a leggyakoribbak közé tartoznak.¹⁷² Ha pedig tekintettel vagyunk arra, hogy egy család keresztnévei két-három nemzedéken át rendszerint öröklődnek és, hogy a György, valamint a Tamás név a Csere család három nemzedékében is előfordul az oklevélben, az apácai őrtonyon¹⁷³ és a XVII. század végi adójegyzékekben megjelenő apácai Cserék ugyanazon családból való leszármazása sokkal valószínűbb, akár biztosnak tekinthető. Az oklevélben említett Cseri testvérek apja *Mihály* volt. Személye összefüggésbe hozható az 1612-ben megnemesített Apáczai *Mihállyal*. A két személy esetleg azonos lehetett. Az oklevél felveti a kérdést: vajon a nemességre emelt apácai Cseri (Csere) család minden tagja átköltözött a szomszédos Bölönbe? Lehetséges, hogy a testvérek közül valaki, talán Csere György Apácán maradt és örökölte apja (Apáczai Mihály?) portáját. Az ő gyerekei lehettek azok a Csere testvérek, akiknek egyike volt Apáczai Csere János. „Arról, hogy Csere Jánosnak több testvére volt, hiteles forrásból tudunk. 1658. december 27-én kelt és Geleji Katona István udvarhelyszéki lelkészhez intézett levelében írja, hogy öccseit húsz tallérral segélyezte, s ezek egyike négy gyermekkel menekült Kolozsvárra a török-tatár pusztítás elől.”¹⁷⁴ Tény, hogy az apácai őrtony 1658-ból fennmaradt felirata szerint Csere György Gáspár János bíró mellett három falubélivel együtt a polgári tisztséget viselte. Az 1673. évi adójegyzékben két Csere fordul elő: György és Mihály. A vár feliratában és az adójegyzékben szereplő György bizonyára ugyanaz a személy. Mindketten szinte biztosra vehetően Apáczai Csere János testvérei. Portájuk egymás mellett volt. Feltételezésünk szerint nem Csere János, hanem György volt a legidősebb testvér. Ő örökölte a portát és a szokás szerint apja nevét, Mihály nevű öccsével együtt a faluban maradt. Az 1688. évi adójegyzékben újra előfordulnak. Magas életkoruk nem meglepő, hiszen az 1725. évi tanúvallomási jegyzőkönyv több hetven éven felüli jobbágyot említ.¹⁷⁵ Ugyanakkor már fiaik is (Csere Tamás, K(is) Csere György, Csere János, Csere

170. Az oklevelet Bán Imre a következő megjegyzéssel közli: „Maga az oklevél seholsem tesz említést apácai származásukról, az armális azonban átiratban maradt ránk, s a gyulafehérvári káptalan a következő bevezető címet adta neki: „Literae armales nobilium Benedicti, Michaelis Thomae, Nicolai, Stephani et Georgii Cseri de Apácza ac exemptio domus eorum in possessione Nagy Bölön et sede Sepsi existentis ex originalibus coram nobis praesentatis transumptae.” „Nyilvánvaló tehát, hogy a család és a káptalan tudomása szerint a Cseriek Apácáról származtak s mint nemesek onnan is írták magukat. vö. Bán Imre, *i.m.*, 33–34.

171. Bán Imre, *i.m.*, 33.

172. vö. 3. és 4. függelék.

173. Az őrtony felirata ma is kibetűzhető:

TEMPORE JUDICIS APA(ciensis) JOANNIS GaSPaR

CIVES VaLENTINUS KIIS GEOERGIUS CSERE

ReCToR Sch(olae) MARTINUS P CsERN

ATFA (lvie) N(sis)

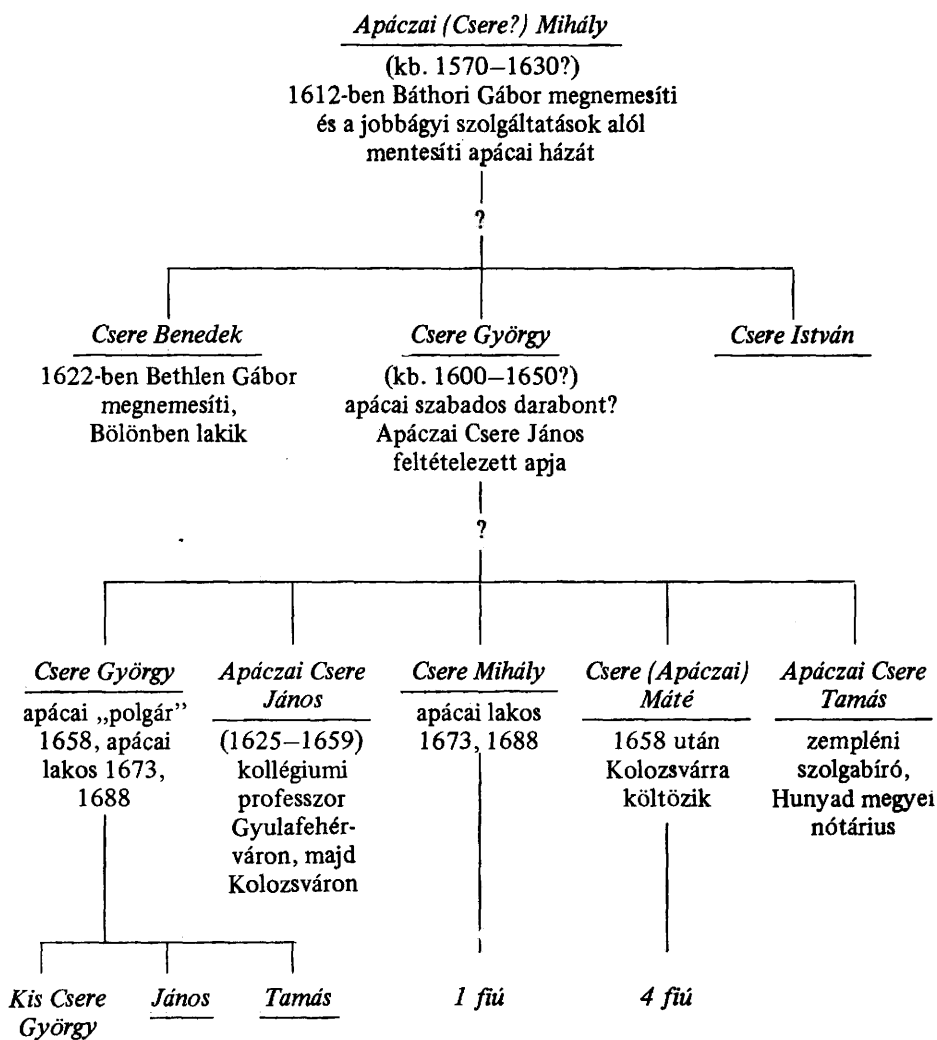
GONDVISELŐ SZABO PÉTER BIRO JÁNOS

174. Bán Imre, *i.m.*, 37.

175. BÁL, Fond Stenner, III, 278. vö. 5. függelék.

Mihály fia) önálló családfőként szerepelnek. Ezek utódai a mai apácai Cserék. Ketten, János és Tamás értelmiségi pályára léptek. Bethlen Miklós feljegyzi, hogy: „Mindketten tudománok által szép állapotra mentenek. Tamás tanulótársam, azután Zemplénben, onnét beszorulván a vallás üldözése miatt, Hunyad vármegyei nótárius, igen szép író volt, de ő tovább nem ehhez az íráshoz való.”¹⁷⁶ Apáczai Tamás Zemplénben szolgabíró, majd 1670 körül a kuruc mozgalom több résztvevőjével együtt Erdélybe került és Hunyadi nótárius lett. Apafi Mihály fejedelem 1671-ben Isztambulba küldte, portai naplója fenn is maradt. A kolozsvári adójegyzékekben 1658 után felbukkant és Herepei János által Csere János öccsének tartott Apáczai Máté lehetett az a testvér, aki a török-tatár betörés után Kolozsváron nyomorgott.¹⁷⁷

Mindezek alapján Apáczai Csere Jánosnak a következő – *valószínű!* – nemzedék-rendje állítható fel:

A feltevéseket és a tényeket összefoglalva megállapíthatjuk: a Cserék 1577 és (1612?) 1622 között a Székelyföldről, apácai nőkkel kötött házasság útján kerülhettek Apácára. Apáczai (Csere?) Mihály mint szabados – darabont – 1612-ben nemességet kap. Bár – amint említettük – lakhelye nem akadályoz meg bennünket abban, hogy a Cserékel kapcsolatba hozzuk, kérdéses viszont az, hogy a már armálist szerzett családnak miért volt 1622-ben újra nemesi oklevélre szüksége. Lehetséges, hogy a már Bölönbe költöztek éppen a töröcsvári uradalom területéről való elköltözéssel és újabb, a nagytekintélyű Bethlen Gábortól szerzett oklevéllel próbáltak tényleges nemesi állapotba emelkedni. Csere Benedek testvéröccse Csere György – Apáczai Csere János valószínű apja – Apácán maradhatott és folytatta a falusi szabadosok életét. Gyerekei közül ketten Apácán maradtak, három pedig eltávozván, magasabb státusba emelkedett.

Apáczai Csere János szüleinek társadalmi állapotán – amint Bán Imre is megállapította – mit sem változtat az esetleges armális. Az említett két oklevél csupán személyes nemesség adományozásáról szól, amelyhez a fejedelmek nem adtak birtokot. A Brassónak adományozott töröcsvári uradalomból amúgysem szakíthattak ki eladományozás végett területet. Ez Brassó érdekeibe ütközött volna. Az uradalom jobbágfalvaiban senki sem élhetett nemesi jogokkal, még akkor sem, ha személyére szóló nemesi oklevele volt. Apáczai Mihályon és Cseri Benedek családján kívül a XVI. század második felétől nem tudunk apácai illetőségű nemesekről. Az Apácán maradt Cserék közül senki sem lett nemessé. Legfeljebb a szabadosi-darabonti állapotig küzdhették fel magukat. A nemesi állapot nem, a darabonti viszont már összefért az uradalom falvainak társadalmi és jogi státusával. Amint láttuk, György, Csere János testvére 1658-ban a polgári tisztséget viselte. Az 1673. évi adójegyzék szerint a falu 91 adófizetőjének nagy része egy tallérnál (1 tallér = 2 forint) kevesebb adót fizetett. Csupán 25-en fizettek egy egész tallért, köztük a Csere testvérek is. A Cserék tehát a falu tehetősebb és tekintélyesebb rétegéhez tartoztak, de semmiképpen sem élhettek nemesi jogokkal. Tekintettel Bethlen Miklós megállapítására, bizonyosra vehető, hogy a család tagjai, elsősorban Apáczai Csere János nagyapja és apja darabonti szolgálatot is teljesítettek.

A Cserék vagy Csereiek közül csak azok emelkedhettek valóban nemesi jogállásba, akik Erdély más területein birtokot is szereztek vagy az állami közeletben szerepet játszottak. A XVII. század elején szerez nemesi oklevelet a nagyajtai Cserei család is.¹⁷⁸ Ők viszont az armális mellé birtokot is kapnak, valószínű már Baróton és később Nagyajtán. Miklós a történetíró Cserei Mihály nagyapja, Rákóczi fő étekfogója Barcsay Ákostól megkapja Ágostonfalva felét. Apja János fejedelmi főasztalnok, majd fogaraszvári kapitány.¹⁷⁹ Nem lehetetlen Herepei feltevése, hogy az apácai Cserék egyike költözött át az Olt jobb partjára, először talán Barótra, aztán vissza Nagyajtára és lett az ismert nemesi család őse. Apáczai Csere János öccse Tamás, mint Zemplén vármegyei szolgabíró szintén nemesi jogokkal élt. Herepei feltételezése szerint egy másik, valószínű Kolozsvárra menekült öccsétől származnak a szucsáki nemes Csereiek.¹⁸⁰ Sőt Apáczai Csere János is „az 1655-ös üldözések hatása alatt... – írja Bán Imre – akár védelmül, akár 'eb ura fakó' dachból, mint afféle 'kis úr', kezdte magát Chierj-nek írni.”¹⁸¹ Az értelmiségi pályát egyébként is

176. Bethlen Miklós, *i. m.*, V. Windisch Éva kiad. 160.; Bán Imre, *i. m.*, 34.

177. Herepei János, *i. m.*, 423.

178. Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvár, 1854. 61.

179. *i. m.*, 62–63.

180. Herepei János, *i. m.*, 422.

181. Bán Imre, *i. m.*, 28.

a társadalmi felemelkedés útjának tekintette, amikor az akadémiát végzetek számára nemesség adományozását javasolta.

Apáczai Csere János családtörténetének kutatásánál Herepei János és Bán Imre nyomdokain jártunk. Részben a feltételezések számát gyarapítottuk és megpróbáltunk néhány szilárdabb támpontot találni a Brassói Állami Levéltár anyagában. A vádtól, hogy túl sok feltételezéssel dolgoztunk, felmenthet bennünket az, hogy az adatok rendkívül csekély száma a szilárd talajon való mozgást lehetetlenné teszi, és ha csak egy árnyalatnyit is közelebb kerültünk az igazsághoz, a tudománynak szolgálatot tettünk.

Apáca társadalmi állapotának és a Csere család helyzetének összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy Apáczai Csere János egy jobbágyfaluban, de szabad szülők gyermekeként a Csere család Apácán maradt ágából született. A falu lakossága közösségként – ha néha lazíthatott is kötelezettségei súlyán – a jobbágyi állapotból nem szabadulhatott. Ezért sokan az egyéni felemelkedés útját választották. A faluban a XVI. század végén és a XVII. század első felében egy mozgékony, jobbágyi terheitől szabadulni kívánó réteg élt. A századforduló háborúi, majd Erdélynek a harmincéves háborúban való részvétele nyújtotta alkalmat felhasználva sokan – többen, mint az uradalom többi falujában – darabontnak álltak. Ugyanakkor a reformációt követő XVI. századi művelődési fellendülés, valamint Bethlen Gábor és I. Rákóczy György művelődéspártoló politikája a XVII. század első felében a városi polgárokkal és a nemességgel együtt a falvak paraszti sorban élő lakóit is megérintette. És ez fokozottan érvényes a honterusi hagyományokat folytató Brassó környékére, ahol nemcsak a várost, hanem a Barcaság magyar falvait is járható utak kötötték a korabeli Erdély, Magyarország, sőt Európa művelődési életéhez. A fejedelmek hadjárataiban résztvevő „világlátott” darabontok is bomlasztották a falu elszigeteltségét, és könnyebben találták meg a maguk vagy gyermekeik számára a társadalmi felemelkedés útját. Bizonyos az is, hogy a törcsvári uradalom jobbágyfalvaiból való szabadulás akár nemesség szerzésével katonai pályán, akár az értelmiség sorába való emelkedéssel történt, minden esetben a fejedelmi hatalom közvetett vagy közvetlen támogatását igényelte. A 11–12 éves Csere János, amikor Apácát odahagyta, olyan úton indult el, amelyen előtte vagy vele együtt mások is lépkedtek. Az apácai gyerek feltűnése Kolozsvár és Gyulafehérvár iskoláiban, majd Hollandia egyetemén, nem esetleges. Egyedi csupán rendkívüli tehetsége, a tudomány erejébe vetett törhetetlen hite, valamint hazája iránti szenvedélyes szeretete. Ezért állíthatta XVII. századi szellemi életünk számára a legmagasabb mércét.

FÜGGELÉK

I.

A Brassó seregében szolgáló apácai darabontok névjegyzéke

1575

Ferzeignungk der Trabanten

Czw den Geist vnd Cripsbach

Geister

1 Marossy Bennedik	7 Diak Gergely
2 Haŷdo Barlobas	8 Belenŷ Benedik
3 Vŷwarŷ Benedik	9 Darko pall
4 Rakosŷ Janos	10 Mate pall
5 Simon Georgŷ	11 Magyar Tamas
6 Jwhaz Lorŷncz	

vö. *Quellen*, III. 3.

II.

Apácai adókövetési ív az 1577. évre

1577

folgen die Czins vnd Anschlag

Auff dies Jar

Apacza

Sor- szám	Lott f.	Név	Sor- szám	Lott f.	Név
1.	2.	3.	1.	2.	3.
1	22	Bőleoni Thomae Richter	35	12	Lörins Antalne
2	9	Laslo Benedek burg(er)	36	14	Maggýarý Janos
3	18	Barlabas Simon Burg(er)	37	15	Kereztes Janos
4	14	Miklos peter Burg(er)	38	3	Santa Jacob
5	18	Laslo thamas Burg(er)	39	10	Warga Istwan
6	20	Beoleoni Emrich die	40	11	Barthus Simon
		2 Mül(ler)	41	4	demeter Benedek
7	13	Sandor Antal Scherrn vnd	42	18	Sigmund Sýmon
		vnd Goltchmahn	43	9	Boko Mate
8	15	Löyo Gergel	44	7	Kelle Albert
9	5	Marossý thomas	45	2	Balog Janos
10	4	Opre Gýorgý	46	7	Kechkes Andras
11	10	Opre Miklos	47	14	Kelle Simon
12	12	Kis Ambros	48	14	Kelle Pal
13	18	Boleoni Altalne R(elicta)	49	19	Sigmund Janos
14	16	Lukatz Istwan	50	6	Sigmond Mate
15	14	Egetteo Mýklos	51	16	Kis Antal
16	17	Lörins Koncz	52	7	Lörins Peterne
17	8	Salomon Mate	53	1	Szelle Lukaczne
18	16	Kis peter	54	8	Georgý Pal
19	12	Benedek koncz	55	7	Polgar Janos
20	3	Janos Kowacz	56	14	Weres peter
21	7	Bőleoný Kelemen	57	14	Kis pall
22	6	Jacob Balasne	58	6	Szilagý Lörins
23	18	Lukacz Andras	59	4	Nagý Balasne
24	12	Laslo Gýeorgý	60	4	Orban Benedik
25	10	Kis Balas	61	5	domokos Kelemen
26	13	Elek Balas	62	4	Rott peter
27	14	Laslo peter	63	12	Elekes peter
28	13	Sandor Antal	64	13	Elek Mihalý
29	12	Santa Lukacz	65	5	Szeel Gergel
30	13	Sebestien Gaspar	66	9	Mor(?) thamas
31	13	Weres Istwan	67	8	Gýorgý peter
32	14	Sýkesd thamas	68	9	Pap Janos
33	13	Gýörgý Lukatz	69	12	Mihalý koncz
34	5	Bolgar Balintne	70	6	porkolab Andras

Sor- szám	Lott f.	Név	Sor- szám	Lott f.	Név
1.	2.	3.	1.	2.	3.
71	9	Soos Mihály	95	6	Chŷak (?) Janos
72	6	olah Mŷklos	96	12	Egetteo Janos
73	12	Rete Andras	97	6	Warga Gergel
74	10	Barta Gŷorgŷ	98	5	Warga Balasne
75	12	Porkolab Janos	99	7	Chaszar Gergel
76	16	Olah Balas	100	6	Aŷtaŷ Lukasz
77	16	Reotte Mihály	101	6	Bartha ferentz
78	16	Sigmond Marthon	102	2	Kiralŷ Andras
79	16	Sebestien Miklos	103	5	Miklos Andrasne
80	15	Elek Lörins	104	2	Walach demeter
81	16	Waŷda Benedik	105	2	Szel Gergel
82	8	Egetteo Balint			
83	9	Lörins Istwan			<i>die Szabadoschenn</i>
84	16	Szele Jörgŷ	1	—	darko pal
85	13	Boldysar Mihály	2	—	Bogos Janos
86	18	Rab Mihály	3	—	Mathe pal
87	15	Matŷfi Mattŷas	4	—	Kerekes Lörins
88	8	Mathiss Simon	5	—	Gergelŷ diak
89	10	Porkolab Andras	6	—	Warga Albert
90	6	Ambros Mattŷas	7	—	Kerestes Benedik
91	9	Ambros Antal	8	—	Kelle Gŷorgŷ
92	16	Kelemen Kowatz	9	—	Bogos Mate
93	8	Kis Gergelŷ	10	—	Haŷdo Balas
94	11	Soos peter	11	—	Marossŷ Benedik

BAL, Urad. szám., III/6 (Rationarivs Castellanorvm arcis Teorcz inchoastvvs Anno Dni 1576), 31–36.

III.

Apáca Jakosainak névjegyzéke, 1673

Connumeratio Inhabitor Possessionis Apacza

Sor- szám	Loth vnd d(e- nar)	Név	Tal- ler	Sor- szám	Loth vnd d(e- nar)	Név	Tal- ler
1	2	3	4	1	2	3	4
1	15	Szabo István	1/2	37	20	Baleni Kelemen	1/2
2	2	Mojre András	1	38	20	David Mihály	1/2
3	1/2	Szabo János	1	39	1/4	Varga Balint	1/2
4	10	Kováts Miklosné	1/4	40	3/4	Gyeorgy Kováts	1
5	1/4	Biro Jánosné	1/4	41	60	Gaspar Miklos	1
6	1	Biro Imreh	1	42	15	Fazakos János	1/2
7	1/4	Bölöni István	1/2	43	30	Szent Pali Istvan	1/2
8	1/2	Biro Bálint	1/2	44	1/4	Varga Istvan	1/2
9	60	Csere Gyeörgy	1	45	25	Varga Miklos	1/2
10	3/4	Csere Mihály	1	46	25	Szekely Marthon	1/2
11	3/4	Orbán Gyeörgy	1	47	25	Olah Gyeörgy	1/2
12	20	Szöts Miklos	1/4	48	2/4	Biro János	1
13	1/2	Máttyás János	1	49	20	Kispal Balint	1/4
14	20	Salvarikötő János	1/4	50	20	Oláh Balás	1/2
15	1/4	Mojra Gyeörgy	1/2	51	20	Bartha Gyeorgy	1/4
16	2/4	Imreh János	1	52	25	Simon Marthon	1/2
17	1/4	Halmagyi Marthon	1/2	53	60	Simon Janos	1
18	20	Bejne Pál	1/4	54	1/4	Kelle Thomás	1
19	25	Veres Peter	1/4	55	1/4	Sóós István	1
20	1/4	Ferencz János	1/2	56	15	Varga János	1/4
21	20	Bölöni Marthon	1/4	57	20	Mathe Thomás	1/4
22	20	Szekely Miklos	1/4	58	25	Demeter Marthon	1/2
23	20	Olah Komsa	1/4	59	25	Gyeörgy István	1/2
24	10	Székely Andrásne	1/4	60	1/4	Szent Páli János	1/2
25	25	Szabo Gyeorgyné	1/4	61	25	Szent Páli Bálint	1/2
26	60	Lászlo János	1	62	10	Peter Jánosné	1/4
27	25	Lörincz Gyeörgy	1/4	63	1/4	Etzeli Lörincz	1/2
28	10	Lörincz Istvánné	1/4	64	25	Szent Pali Jánosné	1/4
29	60	Miklos Mihály	1/2	65	60	Soos Marthon	1
30	25	Kádár János	1/4	66	60	Soos István	1
31	2/4	Szabo Mihály	1	67	2/4	Kelle Albert	1
32	1/4	Bene János	1/2	68	25	Darka András	1/4
33	25	Darko Kelemené	1/4	69	1/4	Anis János	1/2
34	1/4	Szabo Peter	1/2	70	20	Kováts Bálint	1/2
35	2/4	Jacob Gergely	1	71	1/4	Veres István	1
36	25	Lukáts István	1/2	72	1/4	Barthi János	1/2

Sor- szám	Loth vnd d(e- nar)	Név	Tal- ler	Sor- szám	Loth vnd d(e- nar)	Név	Tal- ler
1	2	3	4	1	2	3	4
73	1/4	Kis Marthon	1/2	83	25	Bölöni Tamás	1/4
74	40	Czerik Gyeörgy	1/2	84	1/4	Kádár Gergely	1/2
75	25	Varga János	1/2	85	15	Kádár Gyeörgyné	1/4
76	25	Lászlo János	1/2	86	30	Barthalis János	1/2
77	30	Sebestini Peter	1/2	87	3/4	Darko Pál	1
78	—	Szomor Gergely	1	88	25	Sóós Kelemen	1/2
79	75	Bölöni János	1	89	1/4	Mojre János	1/2
80	3/4	Benne Gyeörgy	1	90	25	Gyeörgy Peter	1/2
81	25	Rab Gergely	1/2	91	1/4	Mojre Peter	1/2
82	20	Porkoláb János	1/2				

BÁL, Urad. szám., III/9 (Protocollvm proventvum et expensarum arcis et presidii Teor-
tschvariensis. Auxiliante Deo inchoatum Anno Domini 1673. Mense Ianuar.), 9–13.

IV.

Apácai adókövetési ív (1688)

Anno 1688 Du: 20 Juny

Talléros Ado ex Apacza

18			41	Orban Miklos	1 Taller
1	Szabo István	1 Taller	42	Orban Janos	1 Taller
2	Mojra Andras	1 Taller	43	Varga Balint	flo 2 d 30
3	Szabo Janos	1 Taller	44	Gaspar Janos fiastol	2 Taller
4	Biro Imre	1 Taller	45	Gaspar Miklos	1 Taller
5	Bölöni Istvan	flo 2 d 30	46	Laszlo Tamas	1 Taller
6	Csere Gyiorgy	flo 2 d 30			
7	Csere Mihaly	flo 2 d 30	19		
8	Orban Gergely	flo 2 d 30	47	Fazakas György	d 18
9	Mattjus Istvan	flo 2 d 30	48	Szent Palj Istvan	d 18
10	Bölöni Tamás	f 2	49	Varga Miklos	1 Taller
11	Salavasi kötő	flo 1	50	Varga Istvan	1 Taller
12	Mojra György	1 Taller	51	Bölönj Istvan	flo 2 d 30
13	Halmodi Marton	2 Taller	52	Szekely Martonné	flo 2 d 15
14	Veres Peter	1 Taller	53	Olah György	flo 2 d 30
15	Darko Tamas	flo 2	54	Olah Pal	flo 2 d 30
16	Szabo Janchi	flo 2	55	Biro Janos	1 Taller
17	Szekel Miklos	flo 2 d 30	56	Kardos Istvan	d 18
18	Andras Molnar	1 Taller	57	Kus Pal Tamas	flo 2 d 30
19	Jakab Istvan	flo 2	58	Barta György	flo 1
20	Laszlo Peter	flo 2 d 30	59	Kardos György	flo 2 d 30
21	Szöcz Miklos	flo 2	60	Sjmon Marton	flo 2 d 30
22	Bartalis Janos	flo 2 d 30	61	Simon Janos	flo 2 d 30
			62	Kele Tamas	1 Taller
18 v			63	Sos István	flo 2 d 30
23	Vekulý (?) Istvan		64	Mattjas Istvan	flo 2 d 30
24	Sorban Istok		65	Mate Tamásne	d 58
25	Sorban Janos	f 1	66	Lörjncz Janos	flo 2 d 30
26	Kovatj Marton	flo 2 d 30	67	Lörjncz Tamas	1 Taller
27	Bölönj György	flo 2 d 30	68	Szentpali Balint	1 Taller
28	Gal Tamas	flo 2 d 30	69	Bardos Andras	flo 2
29	Laszlo Janos	flo 2 d 30	70	Lukach Mihaly	flo 2
30	Mihalý Molnar	flo 2			
31	Miklos Mihaly	1 Taller	19 v		
32	Szabo Peter	1 Taller	71	Brtj Mihaly	d 58
33	Szabo györgy	1 Taller	72	Eczeli Lörjncz	1 Taller
34	Varga Istvan	flo 2	73	Kus Pal	flo 2 d 30
35	Sos Istvan	1 Taller	74	Sos Marton	flo 2 d 30
36	Jakab Gergely	1 Taller	75	Sos Istvan	flo 2 d 30
37	Lukach Istvan	1 Taller	76	Sos György	flo 2 d 30
38	Bölönj Istvan	1 Taller	77	Kele Albert	flo 2 d 30
39	Bölönj Kelemen	flo 2 d 30	78	Darko Andrásné	d 58
40	Ferencz György	1 Taller	79	Anje (?) Janos	1 Taller

			20		
80	Mihaly Kovach	1 Taller	94	Porkolab Janos	flo 2
81	Halmadj Baljnt	flo 2	95	Kadar Gergely	flo 2
82	Farkas Janos	flo 2	96	Czere Tamas	1 Taller
83	Czere Janos	1 Taller	97	Darko Pal	1 Taller
84	Kuspal Istvan	1 Taller	98	Tot Tamas	flo 2
85	Brtj Janos	flo 2 d 30	99	Sos Kelemen	flo 1 d 50
86	Kus Marton	flo 2 d 30	100	Mojra Janos	1 Taller
87	Mate Mihaly	1 Taller	101	György Peter	1 Taller
88	Laszlo Janos	1 Taller	102	K.Czere György	1 Taller
89	Sebestyén Peter	flo 2 d 30	103	Mojra Peter	1 Taller
90	Bölönj Tamas	flo 2 d 30	104	Bölönj Janos	flo 2 d 30
91	Bölönj Tamasné	d 48	105	Gaspar Janchi	flo 2
92	Bene György	1 Taller	106	Also Molnar	
93	Rab Gergely	f 1	107	Barta Janos	flo 2 d 30
			108	Czere Mihalj fia	flo 2 d 30
			109	Olah Mate	flo 1
			110	Marton Andras	flo 2 d 30
			111	Bölöni Janos	1 Taller

BÁL, A Barcaság falvai, Csomó IV (1.) (Törzburg III, 1), 18–20.

V.

Idős apácai jobbágyok életkora

Összeírás éve				Életkor 1725-ben
1673	1688	1725		
Gáspár Miklós (a)	Gáspár János Fiaától	Gáspár János		70 éves
Szabó István (a)	Szabó István	Szabó István		70 éves
Bölöni István (a)	Bölönj István	Bölöni István		50 éves
Barthi János	Bartj János	Bartha János		73 éves
Kádár János (a)	Kádár János (a)	Kádár György		50 éves
Mathe Thamás (a)	Mate Mihalj	Mathé Mihály		83 éves
Varga János (a)	Varga Bálint (a)	Varga Bálint		50 éves
Székely Miklós (a)	Szekel Miklós (a)	Székely István		55 éves
Kispál Bálint (a)	Küspál István (a)	Kis alias Pál István		53 éves
Bene János (a)	Bene János (a)	Bene János		45 éves
Kele Albert (a)	Kele Albert (a)	Kele István		42 éves
Szent Páli István (a)	Szent Palj Istvan (a)	Szentpál János		60 éves
Mojre András (a)	Mojra András (a)	Moria István		58 éves
Porkoláb János (a)	Porkoláb János (a)	Porkoláb Mátyás		47 éves
Oláh György (a)	Oláh György (a)	Oláh György		53 éves

(a) = apa

Készült az 1673. és 1688. évi adójegyzék, valamint az 1725. évi tanúvallomási jegyzőkönyv alapján, amely megadja a jobbágyok életkorát is.

VI.

A census változásai Apácán a XVI. században

<i>Év</i>	<i>forint</i>	<i>dénár</i>	<i>Év</i>	<i>forint</i>	<i>dénár</i>
1504	21	—	1573	144	56
1505	22	78	1574	142	08
1506	23	34	1575	164	10
1507	29	34	1576	217	25
1508	36	54	1577	236	12
1509	28	08	1578	218	63
1510	19	46	1579	243	50
1511	28	58	1580	200	20
1512	28	68	1581	196	97
1513	29	36	1582	240	38
			1583	236	77
1538	87	92	1584	236	31
1539	69	40	1585	242	68
1540	47	20			
1541	66	90	1587	238	27
			1588	232	60
1561	105	56	1589	214	32
1562	52	86	1590	199	48
1563	109	19	1591	194	93
1564	133	96	1592	216	—
1565	141	21	1593	182	62
1566	136	40	1594	267	42
1567	138	46	1595	363	47
1568	125	10	1596	300	91
1569	129	71	1597	290	25
1570	130	32	1598	250	44
1571	132	48	1599	357	44
1572	133	10	1600	168	08

1514–1537 és 1542–1560 között, valamint 1586-ban a kilenc faluból (Bácsfalu, Csernát-falu, Türkös, Hosszúfalu, Tatrang, Zajzon, Pürkerec, Apáca, Krizba) beszedett cenzust egyetlen összegben jegyezték le.

VII.

*A census változásai Apácán és a töröcsvári uradalom 9 falujában
(Bácsfalú, Türkös, Csernátfalú, Hosszúfalú, Tatrang, Zajzon, Pürkerec, Apáca, Krizba)
1592 és 1637 között*

Év	census				Év	census			
	Apáca		9 falu			Apáca		9 falu	
	f.	d.	f.	d.		f.	d.	f.	d.
1592	194	86	1092	5	1615	40	36	374	22
1593	196	77	1097	44	1616	128	60	603	16
1594	189	29	1084	48	1617	117	—	970	52
1595	190	—	1198	46	1618	84	—	1181	14
1596	231	55	1332	13	1619	71	82	1025	66
1597	351	12	1998	61	1620	188	44	1303	29
1598	319	41	1878	20	1621	177	25	1252	78
1599	299	92	1764	64	1622	156	60	1805	5
1600	293	4	1880	12	1623	113	92	1739	75
1601	—	—	—	—	1624	270	65	1532	95
1602	—	—	—	—	1625	—	—	—	—
1603	—	—	—	—	1626	331	87	2738	39
1604	—	—	—	—	1627	442	15	3493	84
1605	114	76	825	96	1628	254	15	2308	51
1606	71	68	742	1	1629	335	6	2010	77
1607	56	38	435	12	1630	190	—	1534	23
1608	126	72	1405	15	1631	229	75	1473	89
1609	114	96	1248	84	1632	209	—	1347	32
1610	106	8	1581	10	1633	90	—	941	54
1611	—	—	203	8	1634	179	25	920	75
1612	—	—	—	—	1635	226	19	1161	77
1613	—	—	—	—	1636	347	43	1799	65
1614	25	—	149	9	1637	361	85	1841	23

Készült a töröcsvári uradalom számadáskönyvei alapján. BÁL, Urad. szám. III/7, 8.